

סיכום שנת 2023 : מדיניות ישראל במזרח ירושלים

ינואר 2024

שנת 2023 הסתיימה בעיצומה של מלחמה ומשבר עמוק בחברה בישראל ובחברה הפלסטינית. טבח השבעה באוקטובר, 136 חטופים ישראלים, מלחמה עקובה מדם וחורבן אדיר בעזה, ובגדה המערבית מצוקה כלכלית חריפה, עליה באלימות מתנחלים והרוגים רבים. והכל תחת ממשלה ימנית קיצונית, מסיתה ומלבה, שמוסיפה להוביל את תפישותיה המשיחיות גם בחסות המלחמה. בירושלים היו מי שניסו להתסיס ולהעמיק קרע בחסות המלחמה. לעומתם, יוזמות ירושלמיות רבות קמו לסיוע בעת הזו, וגם לחיבורים ופעולות משותפות עם מזרח ירושלים.

גם בחסות המלחמה, המשיכה ממשלת הימין "על מלא" לפעול בירושלים לאישור התנחלויות חדשות במזרח ירושלים ובניה רבה, ולהמשך פינויים והריסות שיובילו לעקירתן של קהילות שלמות במזרח ירושלים. השר לביטחון לאומי, בן גביר, פעל מתחילת תפקידו בחריגה מסמכויותיו, ותוך תיאום עם גורמי ימין בעיריית ירושלים, כדי להגביר את ההריסות במזרח ירושלים כאקט של ענישה קולקטיבית, ו'הזהיר' כל העת מפני התפרצויות בערים מעורבות. בתוכנית החומש החדשה למזרח ירושלים שהתקבלה לבסוף לאחר עיכובים שנבעו מהתנגדות שר האוצר סמוטריץ' לאישורה, אמנם הוכרה לראשונה זכותם של הפלסטינים לתכנון למגורים, אך נוהל חדש שהוכן במשרד המשפטים לאישור תכניות בניה של פלסטינים בעיר או לקבלת היתרי בניה על ידם מוביל לפגיעה ממשית במימוש זכויות תכנון אלו. זאת גם בחסות הסדר המקרקעין שהוסיף לשמש בשנת 2023 לגזילתן של אדמות פלסטיניות במזרח ירושלים, ובמעורבות מוגברת השנה של האפוטרופוס הכללי שבמשרד המשפטים ושל האפוטרופוס לנכסי נפקדים במשרד האוצר בכל אלו. במתחם הר הבית/חרם א-שריף המשיכה שחיקתו של הסטטוס קוו, ושנת 2023 מסתיימת לאחר כמעט חודשיים של הגבלות קולקטיביות קשות על כניסת מוסלמים למתחם (שנמשכות עד היום, לתוך 2024).

עיר עמים מודה לארגונים, המדינות והאנשים התומכים בפעילותה למען עתיד מוסכם והוגן לירושלים. עיקר המימון מקורו בישויות מדיניות זרות, כמפורסם באתר רשם העמותות.

לתמיכה בעיר עמים [לחצו כאן](#)

המלחמה העלתה מחדש את הסוגיה הפלסטינית ואת חשיבות המהלכים המדיניים ופתרון הסכסוך. לא עוד "ניהול הסכסוך" או "הכרעה" חד צדדית. הערכים שעיר עמים מאמינה בהם - מחויבות למציאות שוויונית לכולם - לא אבדו מחשיבותם, אך הם עומדים כעת אל מול טראומות שהעמיקו והשפיעו בדרכן על שני העמים ועל שתי הקהילות בירושלים. אף שירושלים אינה המוקד של המשבר הזה, היא בו זמנית גם המקום שאליו מתנקזות רבות מההשלכות שלו וגם המקום שבו ניתן, עם כל הקושי שבדבר, להתחיל לעבוד על אלטרנטיבה שוויונית צודקת. ירושלים יכולה להיות אבן נגף בפתרון, אך אנחנו מאמינים שהיא יכולה להיות המודל של תיקון ותקווה.

תוכן עניינים

4	א. ירושלים בימי המלחמה
4	1. כללי
6	2. הצבת חסימות וסגירת מחסומים
7	3. הגבלות קולקטיביות קשות בכניסה להר הבית/ חרם א-שריף
9	4. מגבלות בכניסה לעיר העתיקה
10	5. חינוך
11	6. אל מול הפחד: חיבורים
11	7. התחמשות אזרחית
13	8. תעסוקה
15	9. חופש הביטוי במוסדות האקדמיה בירושלים
19	ב. הסדר המקרקעין במזרח ירושלים: מנגנון עיקרי לגזל קרקעות
21	ג. קהילות בסכנת גירוש
22	1. וולאג'ה
23	2. סילואן
23	א. בטן אל הווא
24	ב. אל בוסתאן
25	3. שייח ג'ראח – אום הארון
26	ד. הריסות בתים
27	ה. אפליה בתכנון
29	1. החמרת הנהלים להגשת תוכניות ולהוצאת היתרי בניה לפלסטינים
30	2. לראשונה: תכנון למגורים בתוכנית החומש החדשה
30	3. בניה ישראלית מעבר לקו הירוק בירושלים
31	א. שכונות/התנחלויות חדשות
31	ב. התנחלויות בתוך השכונות הפלסטיניות

33	4. התנחלויות בירושלים רבתי
33	5. התנחלויות תיירותיות
33	א. סילואן – ואדי חילוה
34	ב. סילואן – בטן אל הווא
34	ג. סילואן – ואדי רבבה (ניא בן הינום)
35	ד. הרובע הארמני בעיר העתיקה
36	ה. שייח ג'ראח
36	ו. גן לאומי מורדות הר הצופים
37	ו. הר הבית/ חרם א-שריף - המשך שחיקתו של הסטטוס קוו
38	ז. תכנית החומש לצמצום פערים חברתיים וכלכליים במזרח ירושלים - סיום החלטה 3790 וקבלת החלטה חדשה 880
39	1. שלהי תוכנית החומש לשנים 2018-2023, החלטת ממשלה 3790
40	2. תוכנית החומש לשנים 2024-2028, החלטת ממשלה 880 (אוגוסט 2023)
44	ח. חינוך
44	1. תכנית הלימודים
45	2. המחסור בכיתות לימוד

א. ירושלים בימי המלחמה

בשבעה באוקטובר התחוללה מתקפה רצחנית ונפשעת של חמאס בישראל. המלחמה מאז גבתה מחיר בלתי נסבל בישראל ובעזה, לרבות פגיעה קשה ונפשעת באוכלוסיה אזרחית. המתקפה גם חשפה את העדר המנהיגות בישראל ואת כשלי המערכת. כבר בראשית הימים הצטרפה עיר עמים לקריאה להשבת החטופים ולהפסקת הפגיעה בחפים מפשע. היום הקריאה היא גם להפסקת המלחמה. המלחמה בחמאס לא מצדיקה את המשך הפגיעה הגורפת וחסרת התקדים באוכלוסייה האזרחית בעזה.

"גם עכשיו, בעיקר עכשיו, חייבים להחזיק בעמדה מוסרית ואנושית ולא ליפול לייאוש ולרגשות נקם. האמונה ברוח האדם, בטוב שקיים בו, הכרחית יותר מתמיד. ...כמי שפועלים למען זכויות אדם ומקדשים את החיים, אנחנו קוראות וקוראים עכשיו להפסיק כל פגיעה בלתי מובחנת בחפים מפשע ובתשתיות אזרחיות. אנו קוראים להיכנס למשא ומתן ולפעול בכל דרך לשחרור החטופים, עכשיו". [עיר עמים בקריאה משותפת של 27 ארגוני זכויות אדם בישראל](#), 29 באוקטובר 2023

1. כללי

מייד עם פרוץ המלחמה, כותרה מזרח ירושלים על ידי ישראל במגבלות תנועה ומחסומים. פעולות ענישה קולקטיבית ושיטור אגרסיבי החלו נגד תושבים פלסטינים בעיר. בעימותים שפרצו במספר שכונות השתמשו כוחות הביטחון באש חיה, בבואש, בכדורי גז וגומי ועוד. עימותים התרחשו גם בין תושבים לבין מתנחלים בשכונות הפלסטיניות בעיר. חמישה צעירים פלסטינים נהרגו במהלך עימותים עם כוחות הבטחון במזרח ירושלים בסילוואן, עיסאווייה וענתא במהלך חודשים אלו, עשרות נפצעו, ומאות נעצרו. עד סוף השנה דווח על מעצרים של 987 פלסטינים במזרח ירושלים, לרבות ילדים ונשים, בהם מאות מעצרי בית. לצדם הוצאו עשרות מעצרים מינהליים נגד תושבי מזרח ירושלים, וכן מאות צווי הרחקה, מירושלים בכלל, מהעיר העתיקה או ממתחם הר הבית/חרם א-שריף. תועדו והופצו מקרים רבים של תקיפה של עוברי אורח בידי כוחות הביטחון, לרבות השלכת רימון הלם למסעדה, תקיפת נוסעים ברכב, תקיפת הולכי רגל, חיפושים משפילים, חיפושים אקראיים במכשירי הטלפון, גם של תלמידים צעירים בדרכם לבתי הספר, ופגיעה בבעלי מוגבלויות. משך שבועות, צוותי כינוך ותלמידים נתקלו באלימות קשה בדרכים מכוחות

הביטחון הפרושים בעיר, ופלסטינים רבים חוששים עד היום לצאת מבתיהם ולהגיע למערב העיר. מגבלות קשות הוטלו גם על כניסת פלסטינים לעיר העתיקה, ובאזור שער שכם נאסרה על התושבים השהייה, ולא אחת הוכו צעירים שנלקחו גם אקראית לתוך חדרי הבטחון שבמתחם. משך שלושה חודשים ועד היום, פרק זמן ארוך באופן חסר תקדים, מוטלות מגבלות קולקטיביות על כניסת מוסלמים להר הבית/חרם א-שריף כאשר כניסת ישראלים למתחם מותרת. שני פיגועים קטלניים נגד ישראלים התרחשו בזמן זה, סמוך לשער הפרחים בסביבות העיר העתיקה ובכניסה לעיר ממערבה. מזרח ירושלים הצטרפה לשביתות שהוכרזו בגדה להזדהות עם ההרס הקשה בעזה, וחלק מהאסירים ששוחררו במסגרת עסקאות החטופים היו תושבי מזרח ירושלים, חלקם גם לאחר מעצר קצר בלבד או עוד לפני שנשפטו. שחרורם במסגרת העסקה אינו מעיד על הזדהות עם מעשה הטבח, והם אף לא נדרשו להסכים לשחרור במסגרתה. בתקופה זו נרשמה עלייה של מאות אחוזים בנתוני האבטלה במזרח ירושלים, ומשפחות רבות הגיעו לפת לחם.

בחודשי המלחמה קידמה ישראל תכניות בניה של כ-7,000 יחידות דיור במזרח ירושלים, להרחבת ולהקמת התנחלויות, מהן 2,500 יחידות דיור בהתנחלויות חדשות בגבעת השקד, אמת המים התחתונה וקדמת ציון. העירייה אף הגבירה את קצב הריסת הבתים במזרח ירושלים, ובמהלך המלחמה נהרסו 47 יחידות דיור (ממוצע של 17 יחידות דיור בחודש – זינוק של 70% בקצב ההריסות לעומת חודשי השנה הקודמים). פחות משבועיים לאחר פרוץ המלחמה בוצעו שתי הריסות בתים בשכונת בית חנינא. ההריסות לוו בכוחות משטרה גדולים, ולמשפחות לא ניתנה כל הודעה מוקדמת. ב-19.10.2023 [פנינו לראש עיריית ירושלים עם האגודה לזכויות האזרח ועם במקום, מתכננים למען זכויות תכנון](#), בדרישה לחדול מהריסת בתים בזמן המלחמה. כפי שטענו שם, המשך ההריסות בעת המלחמה, אשר מותיר עשרות בני אדם ללא קורת גג ומסתור מפני טילים, לוקה בחוסר סבירות קיצוני ובאטימות לב.

עם שיתוק הרשויות, גם בירושלים כפי שקרה בכל ישראל, החלה החברה האזרחית בירושלים ביוזמות משותפות ונחושות כדי שלא לאפשר לאלימות ולשנאה להשתלט על רחובות העיר. עוד קודם, בתגובה להפיכה המשפטית שקידמה הממשלה, פעלה עיר עמים לכינוס נציגי חברה אזרחית בירושלים, לרבות ארגונים פלסטינים, כדי לפעול יחד

נגד הלחצים המוגברים על המרקם העדין של יחסי ישראלים ופלסטינים בעיר ועל עבודת החברה האזרחית. תשתית זו שימשה בסיס להתארגנות אזרחית עם פרוץ המלחמה בה שותפים גם פעילים פלסטינים ממזרח ירושלים, והניעה יוזמות משותפות רבות, כמוקד סיוע אזרחי למזרח העיר בהעברת סלי מזון למשפחות, קבוצת פעילים וארגונים למניעת הסלמה בין דתית, פעילויות של סולידריות וליווי עובדים למקומות עבודה במערב העיר ולטיפול רפואי, מניעת פגיעה גורפת בחופש הביטוי, והתייחסות לפגיעה בסטודנטים פלסטינים במסגרות לימודים עקב התבטאויות חלוקות. אל מול רגשות הפחד והזעם במציאות של עיר דו-לאומית, כאשר רשויות המדינה מפעילות לרוב אמצעים כוחניים ומציעות מענה דל לצרכים הרבים, נפשיים, קהילתיים וחומריים, תושבי ירושלים משני הצדדים הצליחו לרוב להכיל את המתיחות הקשה מבלי שהיא תגלוש לאלימות נרחבת בין יהודים לפלסטינים בעיר. מעבר למניעת האלימות, פעלו היוזמות גם לחיבורים, אל מול הלכי רוח מובנים של פחד ועוינות. אל מול החרדה, נענינו לפניית תושבים בעיר למפגשים, משותפים בין תושבים מקומיים בשכונות שונות, של דיבור גלוי על חששות, והמשך התקשורת ישירה תוך כדי אכפתיות הדדית.

2. הצבת חסימות וסגירת מחסומים

מייד עם פרוץ המלחמה הוצבו על ידי כוחות הביטחון חסימות רבות במזרח ירושלים ונסגרו מחסומים קיימים. מחסום קלנדיה, המפריד את השכונות המזרח-ירושלמיות הצפוניות מערים כחלק מהגדר, נסגר הרמטית למשך שבועיים. גם מחסומי סוואחרה, שיח סעד, מעבר זיתים, מחנה הפליטים שועפט, ומעבר רחל נסגרו כמעט הרמטית. בנוסף לסגירת המחסומים הקיימים, הוצבו חסימות על ידי כוחות הביטחון ברחובות מזרח ירושלים, ומשכונות מסוימות לא ניתן היה כלל לצאת, בשל החסימות. במחסומים המעטים שנותרו פתוחים חלקית נוצרו עומסי תנועה קשים וכמעט ולא התאפשר מעבר סדיר.

שבועיים לאחר פרוץ המלחמה נפתח מחסום קלנדיה לראשונה, אך גם אז במגבלות קשות. בעקבות זאת [עתרנו לבג"ץ ביחד עם האגודה לזכויות האזרח, המוקד להגנת הפרט, ותושבים מהשכונות שמעבר למחסום](#) (בג"ץ 8026/23). גם עם פתיחת המחסום, רק מסלול אחד משלושה נפתח ברציפות לתנועת כלי רכב, מסלול התחבורה הציבורית

נפתח ל-15 דקות בלבד בבוקר למעבר ההסעות לחינוך המיוחד אולם תנועת אוטובוסים נאסרה בו, מעבר ייחודי לתלמידים הושבת ונותב למסלול יחיד להולכי רגל ובשעות מעטות. הנתיבים הנוספים למעבר הולכי רגל נותרו סגורים לחלוטין, ואלפי בני אדם אשר אין ברשותם כלי רכב אינם יכולים לצאת מהשכונות הצפוניות. המחסום נסגר לכניסה לירושלים או לחזרה ממנה כבר בשעה חמש אחר הצהריים.

פעילות המחסום במגבלות אלו הובילה לפגיעה קשה בתושבים, ובמערך התעסוקה, הבריאות, הכלכלה והחינוך בעיר. הסעות החינוך המיוחד עוכבו במחסום יותר משלוש שעות, חולים קשים נאלצו לוותר על טיפולים, לעתים מצילי חיים, ורבים מהמתקיימים מקצבאות ביטוח לאומי לא הצליחו להגיע לסניף הדואר ולפדותן בשעות הפעילות המוגבלות.

בדיון שהתקיים בעתירה ביום 8 בינואר 2024, נדונה במסגרת עתירה מצורפת (בג"ץ 7754/23, שהוגשה באמצעות אגודת סנט איב) גם סגירת מעבר רחל והקושי של תושבי ביר עונא (שכונה מחוץ לגדר בדרום ירושלים), תושבי ירושלים אף הם, לצאת בכלל משכונתם.

החלטה התקבלה בתום הדיון, ולצד קביעת השופטים כי טענות המדינה על אילוצי כוח האדם בעקבות המלחמה ברורים להם, קבעו השופטים גם כי בהינתן ההשפעה על חייהם של עשרות אלפי תושבי ישראל "אנו סבורים כי ראוי שהנוגעים בדבר, בדרגים הגבוהים, יבחנו אפשרות של פתרון ולו חלקי לבעיות שלעיל" וכי "על המשיבים לתת דעתם לחלוק הזמן, נוכח התמשכות ההשלכות על חיי השגרה של עשרות אלפי תושבי ירושלים, אשר נזקקים לשירותים ציבוריים ולמקומות תעסוקה בתחומי העיר שמעבר למחסומים". המדינה התבקשה להגיש הודעת עדכון שלה בהתאם להחלטת השופטים עד ליום 1 בפברואר 2024.

3. הגבלות קולקטיביות קשות בכניסה להר הבית/ חרם א-שריף

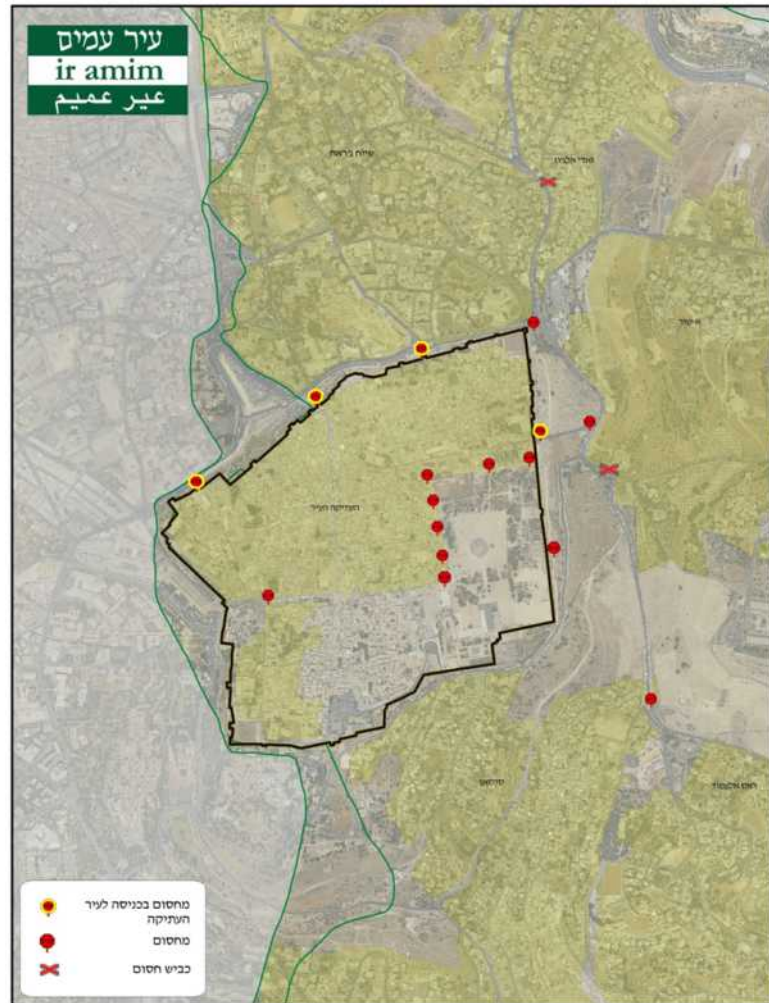
מאז פרוץ המלחמה ועד היום המשטרה הטילה הגבלות קולקטיביות קשות על הכניסה להר הבית/חרם א-שריף בפני כמעט כל הציבור המוסלמי בתחומי ישראל, לרבות תושבי

מזרח ירושלים. אף על עובדי הווקף במתחם הוטלו מגבלות כניסה. סגירה מתמשכת כל כך היא חסרת תקדים. גם לוויית במתחם ואילו הוגבלו והותקפו לא אחת על ידי כוחות הביטחון. בחלק מהימים ובמיוחד בימי שישי המשטרה אוסרת על כניסתם לכל העיר העתיקה של פלסטינים שאינם מתגוררים או עובדים בה, ומאפשרת רק לתושבי העיר העתיקה מעל גיל 55 להיכנס למתחם ההר להתפלל. משלא התאפשר להם להיכנס למתחם, החלו תושבי מזרח ירושלים בתפילות יום שישי בסמוך למחסומי המשטרה מסביב לעיר העתיקה במקומות כמו, וואדי אל-ג'וז, ובראס אל-עמוד. גם תפילות אלו מוגבלות על ידי כוחות בטחון, גם באמצעים אלימים. הגבלות כאלו הנמשכות חודשים הן דבר חסר תקדים. באירועי עבר בהם ישראל הטילה הגבלות על כניסת מוסלמים להר אלו נמשכו לא יותר מימים ספורים ברציפות.

במקביל לסגירת ההר בפני מוסלמים ממשיכה כניסתם למקום של יהודים ובמיוחד של פעילי מקדש, ללא כל מגבלה. לקראת חנוכה אף אישרה המשטרה, ובתמיכת שרים וחברי קואליציה, צעדה לאומנית בירושלים, לכיוון העיר העתיקה. כמאה פעילי ימין ותנועות המקדש יצאו בחסות המשטרה בצעדה בליווי קריאות "לחדש שליטה יהודית מלאה בירושלים ובהר הבית" ו"לסלק את הוואקף". רק לאחר שהצועדים הפרו את תנאי האישור שקיבלו וניסו לפרוץ מחסומים, החליטה המשטרה לחסום את הצעדה לפני שנכנסה לעיר העתיקה דרך שער שכם והחרימה שלטים, ביניהם כאלה שקראו לעלות עם דחפור על מסגד אל אקצא.

על פי נתוני הווקף, מספר המתפללים בהר בימי שישי ירד מכ-35,000-50,000 בתקופת שגרה לכ-5,000 מתפללים מבוגרים בלבד.

גם במצב הייחודי שנוצר עם פרוץ המלחמה, הגבלות חמורות על כניסת מאמינים מוסלמים והיעדר הגבלות על מבקרים יהודים היא הפרה חמורה של הסטטוס קוו לו מחויבת מדינת ישראל, הקובע כי ההר הוא אתר פולחן מוסלמי ואילו לא-מוסלמים רשאים לבקר בו בלבד על פי אפשרויות הזמן והמקום. סגירת המסגד לתקופת זמן כל כך ארוכה, במגבלות קולקטיביות וגורפות, לא רק שאינה משרתת את צרכי הביטחון, אלא מעלה את מפלס המתח בעיר.

מפת מגבלות הכניסה לעיר העתיקה בימי שישי

4. מגבלות בכניסה לעיר העתיקה

מאז פרוץ המלחמה הטילה ישראל מגבלות על כניסת פלסטינים לעיר העתיקה. המגבלות היו בתחילה גורפות ועתה הן אקראיות, תלויות הלך הרוח של השוטרים והחיילים שהוצבו במחסומים בכניסה אליה. עד תחילת נובמבר הוטל איסור מוחלט על מי שאינם מתגוררים או עובדים בעיר העתיקה להיכנס אליה. במהלך נובמבר ולקראת דצמבר פחתו אמנם ההגבלות, אך הן מתקיימות לעתים בזמן שמוצבים במקום חיילים ושוטרים, ולעתים בשער כניסה אחד אך לא באחר. בעבר סגירתה של הכניסה לפלסטינים לעיר העתיקה הייתה רק בעקבות אירועים חריגים, ולשעות ספורות עד ליום שלם, ולכל היותר ליומיים. במתחם שער שכם נאסרה לרוב ישיבת תושבים, והותקפו בה פעמים רבות על ידי כוחות הביטחון בני נוער, ונערכו בהם חיפושים משפילים.

מצבם הכלכלי של השווקים בעיר העתיקה המתקשים ממילא החמיר מאד. 34% מהחנויות נסגרו לחלוטין עקב המלחמה, 57% מהחנויות נפגעו באופן משמעותי, בהן 462 חנויות מוכוונות תיירות בעיר העתיקה ובסביבותיה.

5. חינוך

משך השבועות הראשונים מאז פרוץ המלחמה, התקבלו דיווחים רבים, גם ממנהלי מינהל חינוך בעיריית ירושלים, על אלימות קשה הננקטת בדרכים לבתי הספר ובכניסה למוסדות החינוך נגד תלמידות ותלמידי פלסטינים בעיר, ונגד מנהלים וצוותי הוראה במזרח ירושלים. תלמידים ומורים נתקלו באלימות של כוחות הביטחון בדרכם לבתי הספר ובחזרה לבתיהם, בקללות, בפגיעות פיסייות, ואף בחיפושים מטרידים על גופם. סרטונים רבים המתעדים התנהלות זו הופצו ברשת. עשרות תלמידים נעצרו, ולרוב שוחררו זמן קצר לאחר מכן. המחסומים והחסימות שהוצבו בעיר הקשו מאד על החזרה ללימודים, ולעתים ארכה דרכם של צוותי חינוך לבתי הספר שלוש שעות ויותר. מעבר לכך, למרות דיווח עובדות סוציאליות במערכת החינוך כי הגיעו דיווחים רבים על פגיעה בילדים, גם בילדים קטנים מאד ואף בכיתה א' על ידי כוחות הבטחון בדרכם לבית הספר וחזרה, כמעט ולא ניתן מענה רגשי לתלמידים, ולחץ גדול הופעל על מערכת החינוך לדווח על כל אמירה, גם אם אין בה כל הסתה.

לצד ניסיונות מקומיים, גם של מנהלת החינוך בעיריית ירושלים, של מאמץ ניכר לשוב לשגרת לימודים גם במציאות המורכבת מאד, המשיכה ועדת החינוך של הכנסת בדיוניה בתכנית הלימודים במזרח ירושלים. דיונים שהחלו עוד קודם למלחמה המשיכו לתקופה זו, כשהם מלווים בליבוי מצד גורמי ימין קיצוניים ומסיתים. ח"כ עמית הלוי (הליכוד), ששימש אף יו"ר ועדת משנה של ועדת החינוך, התייחס לתושבי מזרח ירושלים בדיונים שהתקיימו גם כ"רוצחים שמסתובבים ברחובות". כן התייחס לתוכנית הלימודים הפלסטינית, המאושרת על ידי עיריית ירושלים ומשרד החינוך ואף עוברת צנזורה (ראו על כך עוד בפרק החינוך בסיכום הכללי), כ"תכנית המחנכת לטרור", וכן דרש את התייחסות משרד המשפטים למעצר עד תום ההליכים גם על בני פחות מגיל 12, ואף חינוך לרעיון הלאומי הציוני במזרח ירושלים. לעומת זאת לא התקיים כל דיון על הצורך בהגנה על התלמידים

וצוותי החינוך במזרח ירושלים, ובריסון כוחות המשטרה בהתייחסותם כלפיהם וזאת על אף המצב הקשה שתואר לעיל ושהובא גם בפני הוועדה. לדברי נציגי מחלקת החינוך בעיריית ירושלים, גם פניות יוזמות שלהם בעניין לגורמים בכירים במשטרה לא נענו.

6. אל מול הפחד: חיבורים

עיר עמים היתה שותפה מובילה ביוזמה של פעילים ירושלים, ישראלים ופלסטינים, שמהשבעות הראשונים של המלחמה השמיעו קול ממתן. במסגרת היוזמה התקיימו שתי התכנסויות ציבוריות בשער יפו לאבל משותף על אלפי ההרוגים ובקריאה לעצירת המלחמה.

עיר עמים יזמה ביחד עם עמותת "0202 – מבט ממזרח ירושלים" שני אירועי לימוד על נקודות המבט והלכי הרוח במזרח ירושלים. האירועים נועדו לפעילים ישראלים מהחברה האזרחית הירושלמית שהוזמנו באופן אישי על ידי עיר עמים. בכל אירוע דובר/ת מזרח ירושלמי/ת הרצת/ה בפני הקבוצה. אירוע אחד עסק בהתקפה ומעשי הטבח של החמאס ב-7 באוקטובר כמו גם בכניסה לעזה שישראל יזמה בעקבותיהם. האירוע השני התייחס לפעולות הדיכוי של חופש הביטוי במזרח ירושלים.

עיר עמים קיימה מספר התערבויות מול תושבים ישראלים שביקשו סיוע בהתמודדות עם חרדה מפני אלימות פלסטינית שאולי תתפרץ בעיר. אנשי עיר עמים הפגישו בין תושבים אלו לתושבים מזרח ירושלמים וליוו את המפגשים שהתמקדו במתן מענה לסוגיות קונקרטיות, בניה של אמון והתחלה של קשר.

במקביל לכך, בחרה עיר עמים להתמקד עוד בתקופת המלחמה בהתחמשות אזרחים בעיר, בתחום התעסוקה, ובחופש הביטוי במוסדות האקדמיה בירושלים.

7. התחמשות אזרחית

בעקבות התקפת החמאס החל גל של התחמשות והתארגנות של קבוצות שמירה ברחבי המדינה. גל זה אשר לא פסח על ירושלים הונע משילוב של פחד ותחושת חוסר ביטחון אותנטיים ביחד עם ליבוי יצרים של גורמי ימין שבראשם השר לביטחון לאומי, בן גביר. בן

גביר ראה במשבר הזדמנות לקדם את הצגת הציבור הערבי כולו כאיום בטחוני ואת תוכניותיו הקודמות למלחמה עוד להקמת כוחות חמושים של אזרחים יהודים.

על פי המשרד לביטחון לאומי, תוך פחות מחודשיים מאז ה-7 באוקטובר התקבלו למעלה מ-256,000 פניות לרישיונות נשק ברחבי הארץ¹. זאת בהשוואה ל-36,000 בקשות במהלך תשעת החודשים הראשונים של שנת 2023. באותה הודעה של המשרד נכתב גם שבאותה תקופה ניתנו 44,000 אישורים מותנים ו-26,000 רישיונות חדשים, לעומת 29,000 בקשות שהיו לא תקינות או שנדחו. בשנת 2022 כולה ניתנו פחות מ-13,000 רישיונות ירי. לצד האווירה הציבורית, המשרד לביטחון לאומי גם החליט על שורה של הקלות בקריטריונים לקבלת רישיון ירי: נוספו יישובים חדשים לרשימת היישובים המקנים זכאות להחזקת נשק, משך השירות הצבאי הנדרש קוצר ועוד².

על הניצול לרעה של המשבר הביטחוני והבהלה הציבורית בידי לשכתו של בן גביר יעידו מספר גילויים לגבי אי סדרים מתן רישיונות נשק. כך למשל, המשרד מינה ללא הסמכה חוקית מקורבים ללשכת בן גביר ובנות שירות לאומי כ"פקידי רישוי זמניים" היכולים לאשר רישיונות נשק ונטען שהם גם אישרו בקשות לרישיון שלא עמדו בקריטריונים הדרושים³.

בסוף חודש אוקטובר התפרסם שבירושלים הוקמו 10 כיתות כוננות שכונתיות והכוונה היא להקים 18 כיתות כוננות נוספות. כיתות הכוננות מוקמות בידי המשרד לביטחון לאומי בשיתוף עם הרשויות המקומיות ומופעלות בידי המשטרה. חברי כיתת הכוננות מקבלים מהמשטרה כלי נשק לאחזקה בביתם. תפקידה הרשמי של כיתת הכוננות הוא לפעול במצבי חירום ספציפיים ולא לסייר ברחובות העיר כדבר שבשגרה. אולם אין דבר המונע מאנשי כיתת הכוננות – בין אם כבודדים ובין כקבוצה – מלסייר עם כלי הנשק שלהם ביזמתם. מבין 10 כיתות הכוננות שהוקמו בירושלים, לפחות שלוש מהן הן בהתנחלויות האידאולוגיות אשר ממוקמות בלב שכונות פלסטיניות: נוף ציון (בג'בל אל מוכאבר), עיר דוד (בסילואן) וקדמת ציון (בראס אל עמוד), על אף שהתנחלויות אלו זוכות ממילא למאבטחים פרטיים במימון ציבורי. בהתנחלות בקדמת ציון מתגוררות משפחות יהודיות בודדות ועל פי המידע שהתפרסם כיתת הכוננות שם הוקמה בניגוד לקריטריון המחייב

¹ הודעת המשרד לביטחון לאומי, [256.000 פניות לקבלת רישיון לנשיאת כלי יריה פרטי](#), 29 בנובמבר 2023
² הדר קנה "4.5 שעות מזמנכם וכמה מאות שקלים: כך אפשר להוציא רישיון נשק בישראל", דה מרקר 22 בנובמבר 2023
³ ג'וש בריינר "המשרד לביטחון לאומי מינה אנשים בלא הסמכה חוקית לאשר רישיונות נשק", הארץ 28 בנובמבר 2023

מספר מינימאלי של 10 אנשים⁴.

בשכונות ישראליות רבות בירושלים הוקמו גם "משמרים שכונתיים". משמרים אלו מופעלים בידי המנהלים הקהילתיים בשיתוף עם החברה למתנ"סים ותוך תיאום מוגבל עם המשטרה. המתנדבים של המשמרים השכונתיים אינם מקבלים נשק מהמשטרה כך שרק אלו מהם שמחזיקים בנשק ברישיון נושאים אותו עימם. מתנדבי המשמרים מקיימים תורניות סיור בשכונה שלהם אולם אין להם סמכות לעקב או לתשאל עוברי אורח.

בנוסף להתארגנויות הרשמיות שתחת פיקוח של המשטרה או המנהלים הקהילתיים, הוקמו גם התארגנויות שכונתיות פרטיות אשר פועלות על דעת עצמן. להתארגנויות אלו אין סמכות כלשהי ובפרט חבריהן נושאים נשק רק אם יש בידם נשק ברישיון שהוציא באופן פרטי. בהיותן לא רשמיות, אין מידע מלא על מספר והיקף הפעולה של התארגנויות אלו.

האווירה הקשה בירושלים בשילוב עם התלהמות של פוליטיקאים וארגוני ימין מעלה חשש שההתארגנויות החמושות הרבות בעיר יובילו להתלקחויות רבות אל מול תושבי מזרח ירושלים.

8. תעסוקה

תחום התעסוקה במזרח ירושלים הושפע מיידית מהמלחמה. בשלושת החודשים האחרונים של שנת 2023 התחולל במזרח העיר משבר של ממש, שממשיך גם היום. המשבר נובע בראש ובראשונה מאבדן תעסוקה בהיקפים גדולים, בעקבותיו ישנה פגיעה משמעותית בביטחון התזונתי של תושבי מזרח ירושלים.

לתופעת אבדן העבודה, שבאה לידי ביטוי בפיטורים והוצאה לחל"ת של עובדים רבים ממזרח העיר, היו מספר גורמים, חלקם ייחודיים לתושבי מזרח ירושלים וחלקם משותפים גם לחברה הערבית בתחומי הקו הירוק. מבין הגורמים שאינם ייחודיים, אחת התופעות הבולטות בשבועות הראשונים למלחמה הייתה תחושת רדיפה שחשו רבים מהתושבים שמועסקים במקומות עבודה מעורבים, לאחר שבמקום עבודתם היו שפעלו כדי לאתר פרסומים שלהם ברשתות החברתיות שיכולים להעיד על תמיכה באויב ולהוביל

⁴ "תוקם כיתת כוננות בקדמת ציון במזרח ירושלים", ערוץ 7, 14 בנובמבר 2023

לפיטוריהם. ואכן, בתחילת המלחמה היה "גל פיטורים" בעקבות פרסומים מעין אלה, גם במקרים בהם לא היה באופי הפרסום כדי להוות עילה לפיטורים. תופעה חמורה נוספת הייתה פיטורים או הוצאה לחל"ת של עובדים פלסטינים רבים עקב חשש שהביעו קולגות מעבודה לצד ערבים ואף עקב חשש של לקוחות מקבלת שירות הניתן על-ידי ערבים. סייעות מזרח ירושלמיות בגנים במערב העיר ועובדות צהרונים פלסטיניות מצאו עצמן נשלחות לבתייהן מטעמים אלו.

בין הגורמים הייחודיים להחרפת המצב במזרח ירושלים היה סגירת המחסומים בעוטף ירושלים והחסימות שהונחו, שהובילו לסגר בפועל על השכונות שמעבר לגדר על מאות אלפי התושבים שגרים בהן. רבים מתושבי שכונות אלה חייבים לעבור את המחסומים בדרך למקום עבודתם ובמשך ימים ארוכים נמנעה מהם הגעה לעבודה. גם בהמשך, כשחלק מהמחסומים נפתחו, שעות הפתיחה היו מצומצמות ועובדים רבים התקשו להגיע לעבודה. מעסיקים רבים לא התחשבו בנסיבות שהובילו לאי ההגעה לעבודה וביקשו לראות בכך התפטרות, או שהודיעו בעצמם לעובדים שלא יגיעו גם בהמשך. עוד, בחודשים הראשונים למלחמה נתקלו תושבי מזרח ירושלים באלימות מצד כוחות הביטחון וכן מיהודים, וחששו מאד לצאת מבתייהם, ובוודאי להתנייד בתחבורה ציבורית אל מקום עבודתם במערב העיר.

על פי [נתוני שירות התעסוקה](#), בעוד שבמדינה כולה נרשמה עלייה של כ-150% במצטרפים החדשים לשירות התעסוקה ובירושלים כולה נרשמה עלייה דומה של כ-140%, בקרב אוכלוסיית מזרח ירושלים נרשמה באוקטובר עלייה של מעל 300% במצטרפים החדשים ביחס לחודש ספטמבר (ועלייה של כ-340% מהממוצע בשנת 2023). למעשה, הנתון האמיתי גבוה הרבה יותר, שכן רבים מבין אלה שאיבדו את עבודתם כלל לא יכלו לפנות לשירות התעסוקה, בעיקר עקב תופעה רווחת נוספת בחודשים הראשונים למלחמה - "פיטורים שקטים" - דרישה ממעסיקים שעובדיהם הפלסטינים לא יגיעו לעבודה "בשלב זה" או "לאור המצב", שלא לוותה במכתב פיטורים.

אובדן תעסוקה בהיקפים גדולים הוביל לפגיעה משמעותית בביטחון התזונתי בקרב תושבי מזרח ירושלים. עוד בטרם פרצה המלחמה כ-75% מתושבי מזרח ירושלים חיו מתחת לקו

העוני, ורבים מצאו עצמם במחסור של מזון בסיסי ובמקרי קיצון אף הגיעו לכדי רעב. פניות לרשויות בבקשות לסיוע לא נענו, ואף מתחילת המלחמה הוערמו שינויים בירוקרטיים קשיים נוספים על מימוש הזכאות לתווי מזון. בהתאם לכך, לאחר תחילת המלחמה קמו מספר התארגנויות אזרחיות לחלוקת סלי מזון, אך גם אלה הצליחו לסייע רק לחלק מהתושבים, שכן הצורך היה ועודנו גדול מאוד.

עיר עמים בשיתוף ארגונים נוספים פנו יחדיו לראש העירייה. במכתב מטעם מען-ארגון עובדים, עטאא, כוח לעובדים ועיר עמים, הוצגה העלייה הגדולה במצטרפים לשירות התעסוקה במזרח ירושלים, הגורמים שהביאו לכך וההשלכות החמורות על התושבים שמגיעים לחרפת רעב. קראנו לראש העיריה להורות על החזרת עובדים שפוטרו או שהוצאו לחל"ת שלא כדין, לפעול ברשויות העירוניות ובמוסדות העירייה ליצירת סביבת עבודה הוגנת, וכן להתערב להקלת המעבר במחסומים, להשבת הביטחון ברחובות ולהפסקת הפגיעות מצד כוחות הביטחון. כמו כן, קראנו לפתור את הבעיות הבירוקרטיות שנוצרו בזכאות לתווי מזון. מכתב נוסף שנשלח מטעם מען-ארגון עובדים ועטאא, בשיתופנו, הבהיר במפורט את החסמים שנוצרו בזכאות לתווי מזון. פניה זו הובילה לאחר דין ודברים לתיקון ולביטול החסמים שנוצרו. למרות הסרת החסמים, לתווי מזון זכאים רק מעטים מתושבי מזרח העיר, והביקוש ההולך וגובר של תושבים לסלי מזון לאור הפגיעה הקשה בביטחון התזונתי במשקי בית רבים לא פסק. התארגנויות אזרחיות לחלוקת סלי מזון ממשיכות בפעולותיהן החשובות, גם בחיבור עם יוזמות במערב העיר שקמו לסיוע בתחילת המלחמה. בעקבות הפעילות המשותפת של הארגונים, שהובלה בידי כוח לעובדים, נעשתה פעילות בנושא האלימות כלפי נהגים פלסטיניים בתחבורה הציבורית במערב העיר, ובמפגש עם גורמים רלוונטיים בעירייה, ולאחריו אף מפגשים משותפים עם גורמים במשטרה.

9. חופש הביטוי במוסדות האקדמיה בירושלים

בעקבות המלחמה נדחתה פתיחת שנת הלימודים האקדמית, וברוב המוסדות נפתחה רק ב-31 בדצמבר. החזרה לשנת הלימודים האקדמית לוותה בחששות כבדים בכל ישראל, בשל המפגש בקמפוסים, ואולי לראשונה מאז פרוץ המלחמה, בין אלפי ישראלים, רבים

מהם שבים משירות צבאי במלחמה, לבין אלפי סטודנטים פלסטינים.

שנת הלימודים נפתחה גם לאחר חודשים בהם החלו הליכי משמעת רבים במוסדות אקדמיים בכל ישראל נגד התבטאויות סטודנטים פלסטינים. בדצמבר [דווח](#) על מעל 160 הליכי משמעת שנפתחו נגד סטודנטים ערבים ב-34 מוסדות אקדמיים. ברוב ההליכים בהם הושגה הכרעה, זוכו הסטודנטים. 80% מהליכים נפתחו במכללות והיתר באוניברסיטאות.

התלונות הרבות שהוגשו בעקבות התבטאויות של סטודנטים מאז אירועי ה-7 באוקטובר העלו את שאלת היקף הסמכות של מוסדות השכלה גבוהה בישראל לנקוט בכלל בצעדים משמעתיים נגד סטודנטים בגין התבטאויותיהם, וכיצד עליהם להפעיל סמכות זו⁵. האם מוסד להשכלה גבוהה רשאי בכלל להפעיל סמכות משמעתית נגד הסתה, או זהו עניין למשטרה בלבד, ובכל מקרה, אם יש לו סמכות משמעתית כזו, הרי ברור שעליו להקפיד על אכיפה שוויונית ולא סלקטיבית לאומית. מעבר לשאלת סמכותו לנקוט צעדים משמעותיים ממוקדים, ברור כי על מוסד להשכלה גבוהה לנקוט גם במגוון אמצעים חינוכיים שיסייעו בקידום שיח אחראי וסובלני וביצירת אווירה לימודית ראויה חרף התבטאויות מעוררות מחלוקת.

באוניברסיטה העברית מייד לאחר השבעה באוקטובר החלו תאים פוליטיים לבצע פעולות ניטור אחר סטודנטים. ארגוני ימין כ"אם תרצו" ו-"הבית היהודי" אף עודדו סטודנטים יהודים לאתר ולהפנות אליהם מידע בעניין. ב-18 באוקטובר הודיעה האוניברסיטה על הקמתה של וועדה של ארבע חברות וחברי סגל בכירים, אשר תבחן מקרים של התבטאות שיש בה תמיכה, עידוד או השמעת דברי שבח או אהדה לטרור, אלימות או הרג בני-אדם, ולהסטה לגזענות. כפי שנכתב בפניית האוניברסיטה "הסתה לגזענות עלולה לבוא לידי ביטוי גם באופנים אחרים, שאסור לנו להתעלם מהם. תקופות ארוכות של שפיכות דמים הן גם שעת מבחן לחוסנה המוסרי של החברה והקהילה. ולכן, גם כשהדם רותח, אנו מחויבים לכבד מגוון של דעות. כקהילה וכיחידים מוטל עלינו להימנע מגילויים של אפליה, גזענות, שנאה, הסתה ותמיכה באלימות כלפי קבוצות

⁵ ראו למשל מדינה ואח', [סמכויות המוסדות להשכלה גבוהה בישראל להגביל את חופש הביטוי של סטודנטים](#), בלוג ICON-S

מיעוט. עלינו להימנע מהתייחסות מכלילה ופוגענית ומהטלת אשמה על חברים בקהילה, רק מחמת השתייכותם לקבוצה זו או אחרת." על פי בירורים שערכה עיר עמים, נפתחו הליכי משמעת נגד ארבעה סטודנטים, בהם אחד יהודי.

לצד פניות נוספות של האוניברסיטה לכל ציבור הסטודנטים בה, ובהן גם הצורך להתייחס לשמירה על מרחב משותף ועל "מגוון דעות", נדרשה חברת סגל פלסטינית בכירה להתפטר לאחר שקראה לחתימה על מכתב לפיו ישראל מבצעת רצח עם בעזה. על פי פרסומים הודיעה הנהלת האוניברסיטה, אמנם לצד אמירות נגד גזענות כלפי החברה הערבית, כי היא מוקיעה "...התבטאויות בלתי מתקבלות על הדעת של חברת סגל אקדמי באוניברסיטה שאמנם לא תמכה בטבח ו"רק" התעלמה ממנו, אך כינתה את פעולות ישראל בעזה כהשמדת עם ואף כפרה בעצם הלגיטימיות לקיומה של מדינת ישראל. למיטב הבנתנו, ביטויים אלה אמנם אינם הפרה של כללי חופש הביטוי או של החוק הישראלי (למרות שחלקם לא רחוקים מכך), אך כאוניברסיטה ישראלית שגאה בכך שהיא הפרויקט הציוני הגדול הראשון בישראל איננו יכולים לעבור על כך לסדר היום. כפי שכתבנו, נשמח אם אותה חברת סגל תבחר לעזוב את האוניברסיטה שממומנת בצורה משמעותית על ידי המדינה שהיא מכחישה את הלגיטימיות של קיומה".

באוקטובר פרסמו מכון אקורד והאוניברסיטה העברית קווים מנחים במסמך "[אקדמיה בעין הסערה, המלצות להתמודדות עם השיח ברשתות](#)", במסגרתם הובא גם "מודל רמזור" להגדרת גבולות השיח. במקביל, ברוב הפקולטות באוניברסיטה הוקמו צוותי סגל לגיבוש של מתווה חזרה ללימודים. כך הוקם בין היתר פרויקט המרפסת הירוקה, קורס מוכר העוסק בפיתוח אפשרויות פעולה במרחב האוניברסיטאי כפעולה לשינוי. כמו כן ניתנו הרצאות מקוונות של האוניברסיטה לכלל הקהילה בנושא המלחמה, נשלחו הזמנות לשיחות עם מרצים מתחום הטיפול העוסקים בטרומה, כולל פתיחה של קו חם למצוקה נפשית של סטודנטים, ובפקולטה לעבודה סוציאלית התקיימו מפגשים בהנחייתנו של סטודנטים יהודים ופלסטינים.

בבצלאל יש 2,500 סטודנטים, מתוכם 240 סטודנטים ערבים. למרות היותו מוסד קטן יחסית, בצלאל היה המוסד שנפתחו בו בתחילת המלחמה הכי הרבה הליכי משמעת, נגד

14 סטודנטים ערבים. עם התקדמות המלחמה החלו בבצלאל לסגת מקו זה, שככל הנראה הותווה גם בלחץ כבד שהופעל מצדו של התא היחיד שהיה בקמפוס קודם לשבעה באוקטובר, "תא צבי" – תא סטודנטים יהודי שמטרתו לחזק את הציונות בבצלאל. לאחר התערבות של חברי סגל, הנהלת בצלאל החליטה להקפיא את ההליכים ולארגן מחדש את פעילות ועדת המשמעת. ובכל זאת אווירת החשש והרדיפה הובילה להפסקת הלימודים של רבים מהסטודנטים הערבים בבצלאל. במקביל, החלה פעילות לייסודם של תאים פוליטיים אחרים בבצלאל, וכך הוקם ונרשם תא פוליטי של "עומדים ביחד". המחלקה לתקשורת חזותית גם יזמה תערוכה לקראת השיבה לקמפוס, שביקשה לתת מקום לתחושות מורכבות בעת המלחמה.

במכללת הדסה לומדים 4,600 סטודנטים, 1,200 מהם הם סטודנטים ערבים. על פי בדיקות שערכנו, לצד עמימות רבה שהייתה גם בפני סגל המכללה על וועדת משמעת שקמה במכללה, ידוע על סטודנטים פלסטינים שקיבלו מכתבי השהיה עד זימון לוועדות משמעת. בירורים שערכנו העלו פחד גדול בקרב סטודנטים פלסטינים במכללה, איומים גם בגין צירוף דגל פלסטין בלבד לתמונת פרופיל, וכיו"ב. גם בסיוענו, נוצר תיאום אל מול תא הסטודנטים הערבי במכללה עם אנשי סגל, ועוד.

במכללה **האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין** לומדים כ-5,000 סטודנטים, וכ-20% מהם סטודנטים ערבים, רבים מהם גם ממזרח ירושלים. מרצה במכללה, פרופסור נורית פלד-אלחנן נאלצה לעזוב את המכללה לאחר שפרסמה פוסט ביום השבעה באוקטובר ובו כתבה "הפתעה! גם להם נמאס לפעמים". היא ננזפה על ידי הנהלת מכללת דוד ילין, אך בסופו של דבר החליטה לעזוב את המכללה בגלל רדיפה לדבריה. על פי בירורים שערכנו עוד, המכללה לא נקטה בהליכים משמעתיים נגד סטודנטים, ועיסוק נרחב בשאלת החזרה לקמפוס התווה חזרה רגישה, משותפת ומכילה.

ב. הסדר המקרקעין במזרח ירושלים: מנגנון עיקרי לגזל

קרקעות

במאי 2018 קיבלה ממשלת ישראל את [החלטה 3790 לצמצום פערים חברתיים כלכליים ופיתוח כלכלי במזרח ירושלים](#), שייעודה הרשמי היה "ליצור עתיד טוב יותר לתושבי מזרח העיר" לצד הגברת המשילות וחיזוק הריבונות – מגמות משלימות לכאורה וסותרות במובנים לא מעטים כפי שמעיד תחום המקרקעין. החלטת הממשלה כללה גם שינוי מדיניות משמעותי שהוביל לחשש גדול מצד התושבים: קידום הסדרת מקרקעין במזרח ירושלים אחרי יותר מ-50 שנים במהלכן ישראל מנעה הליכים אלו בשכונות הפלסטיניות. הסדר מקרקעין הוא הליך שיוזמת המדינה לקביעת זכויות בקרקע באופן סופי, דבר שלכאורה יכול היה להועיל לתושבי מזרח העיר, אך הם חששו שהליכי ההסדר ישמשו לנישולם מאדמותיהם לטובת קידום אינטרסים של המדינה ושל ההתנחלות היהודית במזרח העיר.

בתום חמש השנים של תכנית החומש, ניתן לומר באופן חד משמעי כי הסדר המקרקעין כפי שהוא יושם על-ידי הרשויות במסגרת תוכנית החומש מהווה את המנגנון העיקרי של המדינה כיום לגזל קרקעות במזרח ירושלים. בתוכנית החומש החדשה, בעקבות ביקורת רבה שהושמעה נגד ניצולו של הליך ההסדר נגד תושבי מזרח ירושלים גם על ידנו, נכלל ההסדר רק בסעיף קטן שאינו מתוקצב בפרק התכנון. עם זאת, ידוע שההסדר מוסיף ומקודם נמרצות על ידי ישראל גם אם לא במסגרת תכנית החומש.

על פי דיווחי הממשלה⁶ 389 גושים נמצאים בשלבים שונים של טיפול. על פי מעקב עיר עמים, נכון לסוף 2023 מתקיים הליך ב-209 גושי הסדר: 175 גושי רישום בהם מתקיים כעת הסדר מקרקעין ועוד 34 גושים בהם הסתיים ההסדר. בכ-170 גושים נוספים החל הליך מקדמי טרום הסדר.

מבין 34 הגושים בהם הסתיים ההסדר, ברובם המוחלט נוצל ההליך לקידום אינטרסים של המדינה או ההתנחלויות, ואין אף גוש רישום שבו ניתן לומר שההסדר קודם והושלם לטובת תושבים פלסטינים. גם מבין הגושים בהם מתקיים הסדר בימים אלה, אחוזים גבוהים מאוד מיועדים לקידום אינטרסים של המדינה ושל המתנחלים.

⁶ [סיכום חומש החלטת ממשלה 3790](#), בעמ' 61

בשנת 2023 חלה עליה גבוהה בקידומו של ההסדר, גם בהשוואה לשנה הקודמת, וגם בהשוואה לכל שנות תכנית החומש הראשונה (2018-2023). ב-62 גושים חדשים החל השנה הליך ההסדר (33 מהם פורסמו. ב-29 מתקיים הסדר על אף שקידומו לא פורסם ברשומות, בניגוד לנדרש בחוק). גם קידום ההסדר בגושים הקיימים והחדשים היה מהיר מאד ובעשרות מהם כמעט והושלם. ב-19 גושי רישום הושלם הסדר מקרקעין – עלייה של יותר מפי שתיים מ-15 הגושים שהושלמו קודם לשנת 2023. בסך הכל הושלם ההסדר ב-34 גושים נכון לסוף 2023.

הליך ההסדר משמש בדרכים שונות את ישראל לקידום האינטרסים של המדינה או של התנחלות יהודית במזרח ירושלים ולהשלכות הרסניות לתושבים הפלסטינים. כפי שניתן יהיה לראות, לאפוטרופוס לנכסי נפקדים שבמשרד האוצר ולאפוטרופוס הכללי שבמשרד המשפטים תפקיד משמעותי בקידום אינטרסים אלו.

במסגרת הליך ההסדר מופעל חוק נכסי נפקדים, שעלול להוביל לכך שאדמות בהיקפים גדולים ונכסים רבים בהם מתגוררים תושבים עשרות שנים יירשמו על שם האפוטרופוס לנכסי נפקדים, לאור התחולה הרחבה של החוק והמספר הרב של תושבים במזרח ירושלים שעלולים – הם או בני משפחתם – להיחשב נפקדים. גם האפוטרופוס הכללי שבמשרד המשפטים עושה שימוש בהליכי ההסדר כדי לרשום על שמו שטחים במזרח ירושלים בטענה שהיו בבעלות יהודית קודם ל-1948, כפי שנעשה השנה באום טובא באזור בו מקודם הסדר ובמקביל ביוזמת תכנית בניה ראשונה על ידו בגבעת השקד.

המדינה קידמה את הליך ההסדר במסגרת תוכניותיה להתנחלויות חדשות, בעטרות, גבעת השקד וקדמת ציון. בשניים מבין שלושת הגושים בעטרות, הסתיים הליך ההסדר ב-2023. גושים אחרים משמשים להרחבת התנחלויות קיימות או להסדרת שטחים בתוכן, למשל בגילה, רמות והגבעה הצרפתית. בחמישה גושים בגבעה הצרפתית ובסמוך לרמות הושלם הסדר ב-2023. הסדר המקרקעין גם מנוצל להקמה של תשתיות, למשל בהסדר באזור כביש "הטבעת המזרחית" שיכול גם לפגוע בזכויות הבעלות של התושבים שגרים בסביבות הכביש. בנוסף, יש גושים שנועדו להסדיר מובלעות מגורים של מתנחלים בלב שכונות פלסטיניות, כמו בוואדי חילוה בסילואן. בסוף 2022 היה ידוע לנו על הסדר

בשלושה גושי רישום בלבד בשכונה, אך נכון לסוף 2023 יש כבר 15 גושים בהליך. 15 הגושים הללו מכסים כחצי משטח השכונה, אך הם שורטטו בקפידה כך שהם מקיפים כ-95% מבתי המתנחלים ואתרי התיירות הישראלים בסילוואן הנמצאים כיום בהליך הסדר קרקעות. זוהי עדות נוספת לכך שההליך מנוצל כדי לקדם רישום שטח פלסטיני על שמם של יהודים. לצד זאת, ההסדר כולל גם בתים רבים של תושבים פלסטינים המצויים בסכנה לגירוש אם ההסדר יקודם בשטחם.

דוגמאות נוספות לניצול של ההסדר ראינו ב-2023 בנוף זהב, הרחבה להתנחלות נוף ציון שנמצאת בתוך ג'בל מוכאבר, בהתנחלות יהודית שנמצאת בחלק הפלסטיני של מוסררה, בהר הזיתים ובמקומות נוספים.

בחסות ההסדר, הקשיחה ישראל גם את הקריטריונים לקידום תכנון ולקבלת היתרי בנייה לפלסטינים בעיר (ראו בהמשך). קידום תכנון והיתרי בניה מוכפפים היום על פי נוהל חדש להליך הסדר, והופכים את קידום התכנון במזרח העיר לכמעט בלתי אפשרי, על רקע האפליה הקשה בתכנון שכבר קיימת.

ג. קהילות בסכנת גירוש

ארבע קהילות פלסטיניות במזרח ירושלים מצויות בסכנת גירוש מביתן במזרח ירושלים. מדובר במדיניות מוכתבת, של פינוי או הרס של מתחמים שלמים, אשר בכל אחד מהם חיות עשרות משפחות פלסטיניות. המדובר לא רק בפגיעה קשה בכל משפחה בנפרד, אלא בפגיעה בחיי המשפחה והקהילה של ארבע קהילות במזרח ירושלים:

- **בוולאג'ה** בחלקו המזרח-ירושלמי, חיים כ- 1,000 תושבים שרבים מהם בסכנת גירוש. מאז שנת 2016 הוצאו צווי הריסה לכמחצית מהבתים בשכונה. מתוכם כבר נהרסו כ-36 בתים.

- בסילוואן נמצאים שני ריכוזים גדולים של משפחות בסכנת פינוי או הרס בתים מאסיבי:

- 97 משפחות **בבטן אל הווא**

- 82 משפחות **באל בוסתאן**

- **בשיח ג'ראח (אום הארון וכרם ג'עוני)** - באום הארון מצויות 43 משפחות בפני סכנת פינוי. בעקבות פסיקת בית המשפט העליון במרץ השנה, 34 משפחות באזור

1. וולאג'ה

בחלק הירושלמי של וולאג'ה המצוי בדרום מערב מזרח ירושלים יש כ- 190 בתים. מאז שנת 2016 נהרסו במקום למעלה מ-40 יחידות דיור, ובמהלך 2023 נהרסו עוד שני בתים מאוכלסים במקום.

38 צווי הריסה נוספים מעוכבים בימים אלה על ידי בית המשפט העליון בעקבות ערעור של תושבי וולאג'ה (עע"מ 2645/18). איום על הריסתם של ששה בתים מאוכלסים נוספים בידי היחידה הארצית לאכיפה שבמשרד האוצר עוכב בינתיים, אך האיום טרם הוסר.

מדינת ישראל מעולם לא הכינה תכנית מתאר לחלק הירושלמי של וולאג'ה. לכן, אין לתושבי וולאג'ה אפשרות לקבל היתרי בניה ומאז 1967 הם נאלצים לבנות ללא היתר. בשנת 2006 יזמו התושבים הכנה של תכנית מתאר לשכונה (תכנית 12062) אולם הם נתקלו במחסומים רבים בהליכים התכנוניים עד שהתוכנית נדחתה על ידי הוועדה המחוזית בשנת 2021. בשלהי אותה שנה פסק בית המשפט המחוזי בירושלים בעתירת התושבים נגד הוועדה המחוזית, וקבע כי הם יכולים להגיש תכנית חדשה.

לאחר מאמצים רבים של התושבים, בסיוען של עיר עמים, עמותת במקום - מתכננים למען זכויות תכנון, וקבוצת "ידידי וולאג'ה" ממערב ירושלים, הוגשה ביולי לוועדה המחוזית לתכנון ובניה תכנית מתאר של התושבים לחלקו הירושלמי של וולאג'ה. הוועדה המחוזית כבר החלה להערים קשיים, ומסרבת בשלב זה לאשר שהתוכנית עומדת בתנאי סף. הוועדה נתלת בטיעון בירוקרטי-פוליטי אשר לפיו תושבי וולאג'ה אינם עומדים בקריטריונים של בעלי זיקה לקרקע ולפיכך חוק התכנון והבניה אינו מאפשר להם להגיש תכנית מתאר. על פי הוועדה המחוזית תושבי וולאג'ה אשר מחזיקים בבעלות היסטורית של מאות שנים על אדמותיהם, מעבדים אותן מזה דורות רבים, ועליהן הם מתגוררים לפחות מאז 1948 "אינם בעלי זיקה לקרקע". על הקשחת הקריטריונים לזיקה לקרקע, הקשר שלה להליכי הסדר המקרקעין והתוצאה של עצירתם של רוב הליכי התכנון והבקשות להיתרי בניה של תושבים וקהילות פלסטיניות, ראו להלן על הנוהל החדש בתכנון.

בחודש דצמבר המדינה הודיעה לבית המשפט העליון (במסגרת דיון בעתירה 18/2645)

שהיא זקוקה לארכה לצורך החלטה בדבר זכות תושבי ולאג'ה להגיש תכנית. השופטים הבהירו שהם מעוניינים בקידום התוכנית והפנו אל המדינה שאלות בניסיון להבין את עמדתה. נציגי המדינה בדיון התחמקו מלענות בצורה ברורה לשאלות אלה. השופטים קצבו ארבעה חודשים כך שהמדינה תצטרך לעדכן לגבי החלטתה עד לתחילת אפריל 2024. במשך תקופה זו 38 צווי הריסה הכלולים בעתירה יישארו מוקפאים. צווי הריסה אחרים – ובכללם 6 הצווים המוזכרים למעלה – אשר מסיבות בירוקרטיות אינם כלולים בעתירה, אינם מוקפאים ועלולים להיות מבוצעים בינתיים.

2. סילואן

1. בטן אל הווא

1. תביעה נגד ההקדש ורשם ההקדשות

87 משפחות מאוימות בפינוי מבתיהן בשכונת בטן אל הווא על בסיס טענה כי הקרקע עליה בנויים הבתים הייתה עד 1948 בבעלות הקדש בנבנישתי ועל פי סעיף 5 לחוק הסדרי משפט ומינהל (המאפשר את תביעתן של אדמות אלה על ידי בעליהן היהודים מפעם). מאז שנת 2015 פונו מהשכונה 14 משפחות. בפני בית המשפט העליון עומדות שתי בקשות רשות לערעור על פסקי דין של בית המשפט המחוזי שאישרו לפנות משפחות בשכונה (רע"א 200/23 של משפחת שחאדה, 5 בתי אב ו-35 אנשים; רע"א 8858/20 של משפחת שוויכי ואחרים). בתיקים התבקשה חוות הדעת של היועצת המשפטית לגבי טענת המשפחות שחלה התיישנות על תביעת הבעלות של ההקדש. היועצת המשפטית מבקשת אורכות חוזרות ונשנות להגשתה. כך, במהלך השנה לא חל שינוי במצב המשפטי של שני התיקים. בערכאות הנמוכות מוסיפים להתנהל תביעות פינוי וערעורים עליהן שטרם ניתנו בהם פסקי דין.

עוד בשנת 2020, בעקבות תביעה של עמותת עיר עמים ותושבי בטן אל הווא (ה"פ 5792-06-20) הודיע רשם ההקדשות במשרד המשפטים על ביקורת עומק להקדש בנבנישתי, לרבות על התנהלות הנאמנים אל מול מטרות ההקדש וכתב ההקדש. עיר עמים טענה לניגוד אינטרסים חמור בין מטרות ההקדש לבין פעולות נאמניו הנמנים על חברי או מקורבי עמותת עטרת כהנים. תוצאות ביקורת העומק של רשם ההקדשות טרם

התקבלו. לאור גרירת הרגליים של רשם ההקדשות כשבינתיים עטרת כהנים ממשיכה לקדם פינויים בשכונה, הגשנו בספטמבר 2023, תושבי בטן אל הווא, באמצעות עורכי דין ועיר עמים, תביעה אזרחית חוזרת נגד ההקדש (ת"א 42528-09-23), נאמנו ונגד עטרת כהנים העושה שימוש בהקדש למטרותיה ולפינוי המשפחות הפלסטיניות מהשכונה.

2. עצירת הקמתו של מרכז מבקרים ישראלי בשכונה

מייד לאחר פיזור הכנסת ועם מעברה של "ממשלת השינוי" לתפקד כממשלת מעבר בשלהי 2022, הורו השרים סער ואלקין (שניהם מתקווה חדשה, לימים חלק מהמחנה הממלכתי) על מימון מחודש של מרכז מבקרים למורשת יהדות תימן בשכונת בטן אל הווא בסילוואן בעלות של 4.5 מיליון שקלים (3 מלש"ח מתוכם ממשד ירושלים). ההקדש ביקש להקים את מרכז המבקרים בביתן של חמש משפחות פלסטיניות שפוננו על ידו משם בשנת 2015.

קידומו של מרכז המבקרים נבלם בשנת 2020 בעקבות עתירה של תושבים ביחד עם עיר עמים (עת"מ 39706-12-20), שהסתיימה בהודעת רשם ההקדשות שבמשרד המשפטים כי הוא אוסר על ההקדש להקים את מרכז המבקרים, בהיותו מנוגד לכתב ההקדש. הוא גם הורה בהתאם לכך למשרד ירושלים ולחברה לפיתוח מזרח ירושלים שלא להעביר למיזם מימון ציבורי.

השינוי התמוה בעמדת רשם ההקדשות בעניין, השימוש שעשו אלקין וסער במימון המיועד למרכז בעת מערכת בחירות, וגם הסודיות הרבה בדבר "הסכם הפשרה" שאושר על ידי משרד המשפטים בראשות סער, ש שכרך, כך התברר, עמותת בת נוספת של עטרת כהנים במהלך, הובילו להגשתה של תביעה חוזרת של עיר עמים ותושבי בטן אל הווא (בג"ץ 7622/22) שהוסבה לתביעה אזרחית (ת.א. 41400-07-23). המדינה שבה וביקשה אורכות להגשת תשובתה, בינתיים עד ליום 18/2/2024, תוך התחייבותה כדרישתנו לאי העברת התקציב הממשלתי להקמת המרכז קודם לכן.

2. **אל בוסתאן**

כ-100 יחידות דיור באל בוסתאן מצויות תחת סכנת הריסה.

אל בוסתאן היא שכונה קטנה בסילוואן בשטח של 43 דונם. היא נמצאת בחלקה התחתון של סילוואן בין השכונות ואדי חילוה לבין בטן אל הווא. כיום חיים בה כ-1,500 תושבים. לשכונה מעולם לא הוכנה תכנית מתאר ייעודית ובתכנית המתאר של אגן העיר העתיקה (עמ/9, אשר אושרה בשנות ה-70 של המאה שעברה) היא מסומנת כשטח ציבורי פתוח. לכן לא ניתן לקבל בה היתרי בניה ומרבית הבניה בה נעשתה ללא היתר גם אם על אדמה פרטית.

מיקומה הרגיש של השכונה נובע בין השאר ממיקומה בין מתחם ההתנחלות של עטרת כוהנים בלב בטן אל-הווא לבין אתר עיר דוד ומתחמי ההתנחלות של אלע"ד בוואדי חילוה. בעבר נדחתה תכנית מתאר שהוכנה ביזמת תושבי אל בוסתאן, ובמקביל לחץ בינלאומי הוביל להקפאת הריסות בתי השכונה. בדצמבר 2018 נפתח תיק לתכנית חדשה שהתושבים הכינו (תכנית 693440) והעירייה הסכימה להקפאה של צווי ההריסה במהלך קידום התכנית. בהתאם, עד שנת 2021 בקשות של תושבי אל בוסתאן להארכת ההקפאה לא נתקלו בהתנגדות של עיריית ירושלים. בפברואר 2021 הודיעה העירייה שהיא מתנגדת לבקשה להאריך את ההקפאה. העירייה לא נתנה הסבר של ממש לשינוי בעמדתה. במאמצים משפטיים הוארכה בכל זאת הקפאתם של 52 מצווי מהריסה. 22 צווי הריסה נוספים נותרו ללא הקפאה, ועוד 26 צווי הריסה עדיין מצויים בהליכים משפטיים.

יחידת דיור חדשה אחת נהרסה השנה באל בוסתאן. בדצמבר פקחים של העירייה חילקו בשכונה התראות לבתים שלהם יש צווי הריסה ישנים. משמעות המהלך היא שאם התושבים לא יהרסו את בתיהם בעצמם ייפתחו נגדם הליכי אכיפה חדשים שבסיומם העירייה תוכל לבצע את ההריסות. במקביל יש כיום לפחות 20 יחידות דיור שהעירייה יכולה להרוס בכל עת שתחפוץ.

באפריל קיבל בית המשפט העליון את הערעור של משפחת סומרין נגד פינויה מביתה שבוואדי חילוה בסילוואן על ידי הקרן הקיימת לישראל ועמותת אלע"ד (רע"א 4936/20).

3. שייח ג'ראח - אום הארון

בשייח ג'ראח ישנם שלושה מתחמים בהם מתגוררות כ-72 משפחות שמאוימות בפינוי. שניים מהמתחמים נמצאים משני צדדיו של הרחוב הראשי בשייח ג'ראח הוא דרך שכם,

אום הארון ממערב לו וכרם ג'עוני ממזרח. כזכור, נבלמו הליכי הפינוי בכרם ג'עוני בשנת 2022, עם פסק דינו של בית המשפט העליון שפסק בערעורן של ארבע משפחות נגד פינוי מבתיהן.⁷ השופטים פסקו בדעת רוב שאין לפנות את המשפחות כל עוד לא נערך הליך הסדר מקרקעין שבמהלכו יתבררו הטענות של המשפחות מחד ושל דורשי הפינוי מאידך לבעלות על הקרקע.

באום הארון, בצדה המערבי של השכונה בקרבת הקו הירוק ומערב ירושלים, מתגוררות 43 משפחות, שהליכים משפטיים המאיימים על מגוריהן במקום עדיין מתקיימים. בחודש פברואר 2022 קיבלה משפחת סאלם צו מהוצאה לפועל המורה על פינויה מביתה במהלך חודש מרץ. הצו התבסס על פסק דין של בית המשפט משנות ה-80 של המאה שעברה שלכאורה קבע שהמשפחה איבדה את מעמד הדיירות המוגנת ועליה לפנות את ביתה לטובת מי שנטען שהיו הבעלים היהודים. ההוצאה לפועל הוציאה את הצו לבקשתו של יהונתן יוסף, חבר סיעת "מאוחדים" בראשותו של אריה קינג בעיריית ירושלים, אשר טוען שרכש את הזכויות מהמשפחה היהודית. משפחת סאלם פנתה לבית משפט השלום נגד ההחלטה בטענה להתיישנות כמו גם שפסק הדין משנות ה-80 לא התיר את פינויה. בית המשפט ביטל את הפינוי וקבע שעל ההוצאה לפועל לדון מחדש בטענות של משפחת סאלם. במרץ 2023 נתלתה על בית המשפחה הודעה מטעם העירייה בדבר הכוונה לבצע צו הריסה לתוספת בניה ישנה בבית המשפחה. תהיות עלו בדבר השימוש בצו זה בלחץ גורמי ימין בעירייה, כלחץ נוסף לקידום הפינוי. ההריסה לא בוצעה. עד היום נדחה הדיון בהוצאה לפועל.

בדצמבר 2023 התבררנו בצער רב על פטירתה של אם המשפחה פטמה סאלם ז"ל, שהובילה את מאבק משפחתה.⁸

ד. הריסות בתים

במהלך השנה נהרסו במזרח ירושלים 140 יחידות דיור. מדובר במספר הגבוה ב-60% בהשוואה להיקף ההריסות בשנת 2022 תחת הממשלה הקודמת. זהו כמעט שיא של

⁷ רע"א 2401/20 ג'עוני ואחרים נגד נחלת שמעון בע"מ
⁸ יהודית אופנהיימר, מנכלית עיר עמים, נמשיך את המאבק בשמך ובצלמך, פאטמה, ולא נפסיק להתגעגע, [שיחה מקומית](#), 6/12/2023.

הריסות. רק בשנת 2020 נהרס מספר גבוה יותר של יחידות דיור (144). בנוסף נהרסו במהלך השנה 84 יחידות אחרות (חנויות, מחסנים וכו').

Neighborhood	Residential	Other	total
Bait Hanina	22	9	31
Silwan	25	16	41
Issawyah	4	3	7
Shaikh Jarah	1	1	2
Bait Safafa	2	1	3
Shuaaft	1	2	3
Jabal Al-mukaber	33	9	42
Al-Tur	1	5	6
Wadi Al-joz	4	3	7
Sur Bahir	10	4	14
Walja	2	1	3
Bir Onah	1	0	1
Shuaaft RC	14	4	18
Hizma	0	21	21
Qalandia	0	3	3
Al-Musrara	1	0	1
Old City	4	0	4
Ras Al-Amoud	15	2	17
Total	140	84	224

Month	Residential	Other	Total
January	12	22	34
February	13	9	22
March	5	5	10
April	1	0	1
May	30	12	42
June	12	6	18
July	6	4	10
August	5	4	9
September	7	0	7
October	14	4	18
November	15	9	24
December	20	9	29
Total	140	84	224

ניתן לתלות את העלייה במספר ההריסות בהוראתו של השר בן גביר, להגביר את היקף הריסות הבתים במזרח ירושלים. בפברואר [פנתה עיר עמים עם האגודה לזכויות האזרח](#) [ליועצת המשפטית לממשלה](#), בבקשה שתבהיר כי בכך עושה השר שימוש לרעה בסמכותו, הנגועה בשיקולים זרים, מפלים ופסולים.

ה. אפליה בתכנון

במזרח ירושלים מתקיימת מדיניות עקבית של אפליה קשה בתחום התכנון והבניה הנובעת ממניעים דמוגרפיים שמטרתם לצמצם ככל האפשר את גודל האוכלוסייה הפלסטינית בירושלים. מאז שנת 1967 הפקיעה ישראל יותר מ-38% משטחי ירושלים המזרחית ובנתה בהם עשרות אלפי יחידות דיור לישראלים. תכניות המתאר שישראל אישרה לשכונות פלסטיניות בשנות ה-80 וה-90 של המאה שעברה הותירו שטחים נרחבים כשטחים פתוחים, האסורים בבניה. מאז, במרבית השכונות הפלסטיניות אושרו רק תכניות נקודתיות ולא תכניות מתאר חדשות הדרושות לפיתוח ולהתאמת היקף

השטחים בייעוד מגורים לצרכי האוכלוסייה. אף ש-39% מתושבי ירושלים הם פלסטינים רק 8.5% משטחה של העיר מיועדים למגורים עבורם, ואף באלה אחוזי הבניה המותרים הם נמוכים במיוחד.

המצוקה הרבה בתחום התכנון והדיור במזרח ירושלים באה לידי ביטוי במחקר שערך בשנת 2019 מכון ירושלים למחקרי מדיניות אשר נועד למפות כיצד תושבי ירושלים – ישראלים ופלסטינים – מעריכים את איכות החיים שלהם בעיר⁹. מהמחקר עלה כי הבעיה הכואבת ביותר לתושבי מזרח ירושלים היא היעדר אפשרויות לבניית דירות למגורים.

תוצאה חמורה של האפליה בתכנון במזרח ירושלים היא המציאות שישראל יצרה בשכונות המזרח-ירושלמיות שמעבר לגדר ההפרדה. עשרות אלפי תושבים פלסטינים אשר אינם מצליחים לקבל היתרי בניה בשכונות שבתוך הגדר נאלצים לעבור אל השכונות הללו המצויות בתוך השטח המוניציפלי של העיר אך מופרדות ממנה על ידי גדר ההפרדה. שם, לצד חוסר התפקוד של רשויות המדינה במתן שירותים וטיפול בתשתיות גם כמעט ואין אכיפה נגד בניה ללא היתר. כתוצאה מכך יש בשכונות שמעבר לגדר ההפרדה היקפים אדירים של בניה ללא תכנון ופיקוח וללא תשתיות פיזיות וקהילתיות מתאימות. כיום חיים באזורים אלו – המהווים אחוזים בודדים משטחה של ירושלים המזרחית - יותר משליש מתושביה הפלסטינים של ירושלים (כ- 140,000 בני אדם). השילוב בין בניה רוויה במיוחד (מגדלים), צפופה ולא תקנית, הכפלה ויותר של גודל האוכלוסייה והיעדר שירותים ותשתיות מצד המדינה הפך אזורים אלו לשטחים מופקרים, צפופים ועניים. משבר הקורונה היכה באופן קשה במיוחד בשכונות אלו והיווה דוגמה חריפה לכישלון של רשויות המדינה לדאוג לצרכים הבסיסיים של תושבי מזרח ירושלים.

במהלך שנת 2023 קידמו רשויות התכנון 108 תוכניות (לפיתוח שכונות בהיקף של לפחות 100 יחידות דיור) בהיקף כולל של 41,454 יחידות דיור בשכונות ישראליות של העיר (משני צידי הקו הירוק). זאת לעומת 11 תוכניות בלבד בהיקף של 6,314 יחידות דיור שקודמו עבור שכונות פלסטיניות. וכך, על רקע אפליה מחמירה במשך יותר מ-55 שנים, גם בשנת 2023 גדל הפער, כאשר על אף שתושבי מזרח ירושלים מהווים 39% מתושבי

⁹ מיכל קורח, תמי גבריאלי, "מדדי איכות חיים בירושלים – בחינה סובייקטיבית", [מכון ירושלים למחקרי מדיניות](#), יוני 2019.

העיר, רק 13% מכמות יחידות הדיור שקודמו במהלך השנה החולפת נועדו לצרכי הדיור שלהם.

התוכניות המשמעותיות היחידה שאושרה השנה לשכונה פלסטינית היא תכנית מפורטת לשכונת עיסאווייה (תב"ע 790758). מדובר בתוכנית ביזמת העירייה אשר אישורה פותח פתח להסדרה של מבנים קיימים שנבנו ללא היתר בניה כמו גם לתוספת של 4,000 יחידות דיור חדשות. החלטת העירייה ליזום את התוכנית ולא כל שכן אישורה הם יוצאי דופן. תוכניות המתאר לשכונות הפלסטיניות בעיר לא עודכנו מזה 20 שנה (ורוב התוכניות לא עודכנו מאז שנות ה-90). נכון להיום אין יוזמות תכנון דומות של העירייה עבור שכונות פלסטיניות אחרות. תכנון ביזמת בעלי קרקעות מזרח ירושלמים אינו זוכה על פי רוב לסיוע של העירייה ונחסם בוועדות התכנון.

1. החמרת הנהלים להגשת תוכניות ולהוצאת היתרי בניה לפלסטינים

במקביל לשימוש שעושה ישראל בקידומו של הסדר המקרקעין במזרח ירושלים לנישול של פלסטינים מבתיים ומנכסיהם (ראו לעיל), היא גם החלה במימושם של נהלים חדשים משנת 2022 להוכחת זיקה לקרקע לצורך הגשת תוכניות מתאר וקבלה של היתרי בניה. את הנוהל להגשת תוכניות גיבשו בלשכת המשנה ליועצת המשפטית לממשלה לעניינים אזרחיים והוא מיושם בידי הוועדה המחוזית. עיריית ירושלים אשר מטפלת בבקשות להיתרי בניה גיבשה נוהל דומה לנושא זה. שני הנהלים מקשים מאד, עד כדי חוסר אפשרות ריאלית, את הוצאתם של היתרי בניה לפלסטינים בעיר. הנהלים החדשים מחליפים את נוהל מוכתר שהיה קיים קודם לכן משך עשורים.

הנהלים החדשים מטילים על מי שמבקש להגיש תוכנית בניה או לקבל היתר בניה בקרקע שאינה מוסדרת ראיות מורכבות לזיהוי הקרקע ובעלי הזכויות בה, בין היתר, נסח מס רכוש ירדני (נסחים אלה מצויים במינהל האזרחי והגישה אליהם מוגבלת וקשה) או תיעוד מס רכוש ישראלי רלוונטי (שכמעט בלתי אפשרי להשיגו), שרשרת העברת הזכויות בנכס, לרבות אישורים מהאפוטרופוס לנכסי נפקדים ומהאפוטרופוס הכללי, שעצם הפניה אל האחרונים מעוררת חשש כבד מכך שרשויות המדינה ינצלו את הפניה כדי למצוא עילה להשתלט על הנכס. מדובר בנוהל חדש שאינו מידתי, אינו סביר ומחמיר קשות את

הפגיעה באוכלוסיה המופלית גם כך בענייני תכנון במזרח ירושלים.

2. לראשונה: תכנון למגורים בתוכנית החומש החדשה

בתוכנית החומש החדשה למזרח ירושלים (880) אשר אושרה במהלך קיץ 2023 מופיע פרק תקדימי של קידום תכנון מפורט לאזורי מגורים במזרח ירושלים. יש לציין שעיר עמים, ביחד עם עמותת במקום פעלו רבות לטובת עניין זה במהלך תהליכי ההכנה של התכנית החדשה. הפרק מתוקצב ב-32 מיליון שקלים ואף מציב יעד מספרי של אישור 2,000 יחידות דיור בכל שנה משנות החומש.

אנו מברכים על התייחסות ראשונה זו לצורך החריף של בניה למגורים במזרח ירושלים. לצד זאת, החסמים שהוצבו בנוהל החדש להיתרים (לעיל), יקשו לממש יעד זה. ובכל מקרה יעד זה שהציבה הממשלה, צנוע ומהווה פחות ממחצית הנדרש כדי להקטין את הפער הקשה הקיים. לשם כך נדרשת בנייתן של 5,000 יחידות דיור בשנה במזרח ירושלים.

3. בניה ישראלית מעבר לקו הירוק בירושלים

לצד ההכבדה הניכרת על בניה פלסטינית בעיר במהלך השנה קודמו 31 תוכניות בהיקף של 18,333 יחידות דיור לשכונות/התנחלויות ישראליות מעבר לקו הירוק בירושלים.

גם כאן ניכרת מעורבותם המתגברת של האפוטרופוס הכללי והאפוטרופוס לנכסי נכבדים בקידום פעיל של התנחלויות, לעתים בתוספת הליך הסדר מקרקעין.

התוכניות הישראליות שקודמו כוללות שתי תוכניות להקמה של התנחלויות חדשות בתוך שכונות פלסטיניות ושתי תוכניות להקמה של התנחלויות חדשות על חשבון הפיתוח של שכונות פלסטיניות צמודות. 10 תוכניות נוספות מרחיבות את השטח של שכונות/התנחלויות קיימות. יתר התוכניות הן בתוך השטח הבנוי של שכונות/התנחלויות קיימות (על פי רוב במתכונת של פינוי בינוי) ואינן מרחיבות את שטח ההתנחלות אך מגדילות את מספר תושביהן. התוכנית להתנחלות/שכונת הענק החדשה עטורת בין בית חנינא וכפר עקב לא קודמה השנה למרות הצהרות מתוך הממשלה בדבר הכוונה לעשות זאת.

1. שכונות/התנחלויות חדשות

▪ **אמת המים התחתונה (תב"ע 808840) – אושרה בסוף השנה תוכנית של רמ"י**

(רשות מקרקעי ישראל) להקמת שכונה/התנחלות חדשה על הקו הירוק, כחציה מצידו הישראלי וכחציה מעבר לו של 1,483 יחידות דיור על שטח של 188 דונם. התכנית מחברת בין הר חומה במזרח אל סמוך לגבעת המטוס במערב. החיבור בין שתי התנחלויות אלו ישלים את ניתוקה של מזרח ירושלים מבית לחם ודרום הגדה. התוכנית כוללת גם הפקעה של שטח פרטי בבעלות פלסטינים תושבי השכונה הסמוכה אום טובא.

▪ **גבעת שקד (תב"ע 969162) – תכנית להתנחלות חדשה שתכלול 695 יחידות דיור**

בשטח של 39 דונם. השטח צמוד מצפון לשכונת בית צפאפא אך במקום לשמש לפיתוח השכונה הפלסטינית הקיימת המשוועת לאפשרויות בניה הוכנה תוכנית להתנחלות נפרדת. תוכנית גבעת השקד מהווה גם תקדים בכך שהאפוטרופוס הכללי הוא זה שיוזם אותה ובעצם משתמש לראשונה בקרקעות אשר נמצאות בניהולו כדי לבנות שכונה/התנחלות חדשה. תקדים זה עלול לבשר על מהלכים דומים בקרקעות נוספות שהאפוטרופוס מנהל במזרח ירושלים דוגמת אום הארון בשייח ג'ראח, השטח בסמוך לאבו דיס המכונה קדמת ציון ועוד.

עוד למעלה מ-6,000 יחידות דיור קודמו בתוכניות נוספות בשכונות/התנחלויות שונות (בגילה, ארמון הנציב, פסגת זאב, נווה יעקב ועוד). חלק ניכר מהן הוא לבניה בתוך השטח הבנוי של השכונה. מכרזים יצאו ל- 489 יחידות דיור נוספות בגילה, מורדות גילה, רמות ובתלפיות מזרח.

2. התנחלויות בתוך השכונות הפלסטיניות

▪ **קדמת ציון (תב"ע 120709) – תכנית בשטח של 79 דונם בצמוד לחומת ההפרדה בין**

ראס אל-עמוד ואבו דיס. בשטח זה שני מבנים ובהם מתגוררות כחמש משפחות מתנחלים. התוכנית מבקשת לבנות במקום 384 יחידות דיור והיא אושרה להפקדה באוקטובר 2023? בידי הוועדה המחוזית. התוכנית כוללת גם את הקפת המתחם בגדר, הקמה של עמדות שמירה ודרך פטרולים. מדובר בקרקע שנרכשה בידי יהודים

בראשית המאה ה-20 והתוכנית מוגשת בידי חברת "בחורים" של עטרת כהנים. רק חלק קטן מהשטח רשום כמצוי בבעלות "בחורים" וקק"ל. השטח שבבעלות שני הגופים קטן מהנדרש על פי חוק התכנון והבניה לצורך הגשת תכנית. רוב רובו של השטח מנוהל בידי האפוסטרופוס הכללי אשר טוען שגם הוא שותף להגשת התוכנית.

▪ **מתחם באום ליסון** (תב"ע 1049873) – תוכנית לבנייתן של 450 יחידות דיור בשטח

של 12 דונם באום ליסון. התוכנית מוגשת במשותף על ידי האפוסטרופוס הכללי וחברת טופודיה אשר נמצאת בבעלות של מי שבנו ומרחיבים את התנחלות נוף ציון???. הקרקע נרכשה בידי יהודים בתחילת המאה ה-20 ולכן חלקה מנוהל בידי האפוסטרופוס הכללי. חברת טופודיה רכשה ככל הנראה את זכויותיהם של מי שהאפוסטרופוס שחרר לידיהם חלק מהשטח. בחודש יולי הוועדה המקומית המליצה להפקיד את התוכנית. במקביל להכנת התוכנית החל בשטח גם הליך הסדר מקרקעין.

▪ **נוף זהב** (תב"ע 976597) – תכנית להרחבתה של התנחלות נוף ציון בג'בל אל

מואבר והיא כוללת בניה של 100 יחידות דיור ו-275 חדרי מלון בשטח של 19 דונם שבו נמצאת כיום תחנת המשטרה עוז. שטח התוכנית חולש על הכניסה לג'בל אל מואבר. הרחבת התנחלות בשטח הזה תחבר את נוף ציון שכיום היא מתחם מבודד בתוך ג'בל אל מואבר אל ארמון הנציב שגם היא בנויה על אדמות ג'בל אל מואבר ובסמוך לכביש הכניסה הראשי לג'בל מואבר, תוך שהיא מאיימת לשבש את חופש התנועה של עשרות אלפי תושבי השכונה הפלסטינים. התוכנית אושרה להפקדה באוגוסט. תחנת המשטרה הנמצאת כיום במגרש אמורה להיות מועברת למיקום סמוך, אלא שבקיץ הציעו יזמי התוכנית שהתחנה תישאר בצמוד להתנחלות. דבר זה יצריך עריכה של שינויים בתוכנית ויתכן שבשל כך קידומה מתעכב. במקביל להכנת התוכנית החל בשטח גם הליך הסדר מקרקעין.

▪ **"ואדי ג'וז – המתחם העסקי"** (תכנית 977694) – ביוני 2023 נדחו ההתנגדויות

ואושרה התוכנית של עיריית ירושלים בשמה הרשמי לעיל או בשם הממותג שעיריית ירושלים העניקה לה "סיליקון ואדי". התכנית כוללת שטח של 78 דונם בצד המערבי של ואדי ג'וז שכיום חלק ניכר ממנו הוא אזור תעשייה, מוסכים ומסחר, והיא כוללת בניה לגובה של 8-14 קומות בשטח כולל של 127,000 מ"ר. רק 12.6% (16,048

מ"ר) מיועדים למגורים ואפשר יהיה לבנות בהם 166 יחידות דיור בלבד. התוכנית מסמנת להריסה 37 מבנים קיימים, רובם מוסכים, בתי מסחר ועסקים קטנים. בעירייה טוענים שבתי העסק הפועלים כיום בשטח התוכנית יוכלו לעבור למתחמי תעשייה מתוכננים בעיסאווייה או בעטרות, אך קיים חשש ממשי שיסולקו עשרות עסקים ומאות העובדים שהם מעסיקים יאבדו את פרנסתם.

4. התנחלויות בירושלים רבתי

למרות שהממשלה הנוכחית קידמה מספר שיא של תכניות בניה בהתנחלויות בגדה המערבית או הלבנה של מאחזים, תוכניות משמעותיות בירושלים רבתי לא קודמו במהלך 2023. אמנם נקבעו מספר פעמים דיונים בתוכניות לבניית התנחלויות באזור E1 בין ירושלים ומעלה אדומים אך אלו בוטלו בסופו של דבר בלחץ בינלאומי. גם התוכנית להתנחלות החדשה הר גילה מערב על אדמות ולאג'ה לא קודמה.

באמצע השנה החלו עבודות להעתקת המחסום בין ירושלים לוולאג'ה, שני קילומטרים ממיקומו הנוכחי לכיוון ולאג'ה. העברת המחסום תמנע מתושבי הגדה המערבית ובפרט מתושבי ולאג'ה שאינם מחזיקים בתעודות זהות ישראליות את הגישה אל שטחי המטעים הגדולים שגדר ההפרדה מנתקת מהכפר ואל מעיין עין ח'ניה אשר נמצא במרכזם.

5. התנחלויות תיירותיות

1. סילואן - ואדי חילוה

▪ **בריכת השילוח** - בשבוע האחרון של שנת 2022 תפסה עמותת אלע"ד שטח בצמוד לבריכת השילוח. השטח שהיה בבעלות הכנסיה היוונית הוחכר במשך דורות למשפחה מהשכונה שטיפחה בו בוסתן של עצי פרי. עמותת אלע"ד טענה שהכנסיה מכרה את השטח באותה עסקה שבה לכאורה גם נמכרו מלונות אימפריאל ופטרה בעיר העתיקה ליד שער יפו. בחודשים הראשונים של 2023 התקיימו בשטח חפירות של רשות העתיקות ורשות הטבע והגנים במימון משרד התיירות. עמותת אלע"ד והרשויות הללו ציפו לגלות חלקים נוספים של בריכת השילוח. אלא שהחפירות לא העלו ממצאים מיוחדים.

- **מתחם קדם והרכבל** – רשות הטבע והגנים לא עמדה בתנאים לאישור היתר הבניה שהגישה לצורך הקמת חלק ממתחם קדם ותחנת הרכבל שעל גגו (בקשה 134/23). בסוף השנה הוגשה בקשה חדשה להיתר (2021/134.01). לקראת סוף השנה פרסמה עיריית ירושלים הודעות בדבר הפקעת שטחים בוואדי רבבה וואדי חילוה אשר ישמשו להעמדת עמודי הרכבל אל מתחם קדם של אלע"ד. ההפקעות הן לשטחים פתוחים והן אמורות להיתחם אחרי שייקבעו המיקומים המדויקים של עמודי הרכבל.

2. סילואן – בטן אל הווא

- **קידומו של מרכז למורשת יהודי תימן** (ראו עוד לעיל בעניין גירוש בבטן אל הווא).

3. סילואן – ואדי רבבה (גיא בן הינום)

ואדי רבבה (גיא בן הינום) הוא השטח הפתוח בין השכונות הפלסטיניות סילואן ואבו תור, נמצא משני צידי הקו הירוק ומחבר בין סילואן אל מערב ירושלים. בשל מיקומו כחוליה מחברת יש לו חשיבות עבור עמותת אלע"ד השואפת לנצל את החיבור הזה כדי להרחיב את הנוכחות הישראלית בסילואן ולחבר את מתחמי ההתנחלות שלה בשכונה ללא הפרעה אל מערב ירושלים. במהלך השנתיים האחרונות התגברו מאוד עבודות הפיתוח של אלע"ד והרשויות בוואדי ואופיו משתנה במהירות גדולה.

בנוסף לעבודות גינון נרחבות שמשנות באופן בולט את נופו המוכר ואופיו הפלסטיני של הוואדי ומניעת אפשרות מפלסטינים לעבד את מעט אדמותיהם שנותרו באזור, קודמו על ידי הרשויות ואלע"ד הפרויקטים הבאים:

- **גשר תלוי להולכי רגל מעל ואדי רבבה/גיא בן הינום** – בקיץ 2023 הושלמה

בנייתו והחלה הפעלתו של הגשר, מיזם של הרשות לפיתוח ירושלים שנבנה על ידי החברה העירונית מוריה. הגשר משרת את הפעילויות שעמותת אלע"ד מפעילה באזור, והוא מחבר בין מתחם הפעילות של אלע"ד "בית בגיא" אל כיוון בית הקברות סמבוסקי שגם בו מקיימת אלע"ד פעולות פיתוח.

- **חוזה בגיא** – בשנת 2022 החלה אלע"ד להפעיל בשטח שהוכרז כנכס נפקד בידי

האפוטרופוס על נכסי נפקדים ושאותו קיבלה לניהולה מרט"ג, אתר פעילות אותו היא

מכנה "החוזה בגיא". במסגרת שיתוף פעולה עם מועדון זאפה התקיימו בשנת 2022 הופעות מוסיקה במקום. עיר עמים, ביחד עם עמק שווה וארגון מחזקים ניהלו קמפיין ציבורי נגד הלבנת הפעילות ההתנחלותית. בעקבות זאת הגישה עמותת אלע"ד תביעת דיבה נגד הארגונים ונגד פעילים ישראלים ששיתפו פוסטים מהקמפיין במטרה להשתיק את המאבק. תביעת הדיבה מוסיפה להתנהל בימים אלו (ת"א 29155-09/22).

עוד ניסתה השנה אלע"ד לפתוח במתחם בית ספר בשיתוף פעולה עם תכנית "רגבים" של עמותת רוח גולן. בירור שנערך העלה כי פתיחת בית הספר נעשתה ככל הנראה ללא תיאום עם גורמי חינוך בעיר. לעת הזו, בית הספר לא נפתח.

4. הרובע הארמני בעיר העתיקה

באפריל 2023 החלו צעירי הקהילה הארמנית בעיר העתיקה במאבק נגד עסקת מכירה בשטח הרובע הארמני שפרטיה החלו להיחשף בפניהם לאחר בירורים רבים שערכו. בבירוריהם התגלה כי ביולי 2021 נחתם לכאורה הסכם מכר בין הפטריארכיה הארמנית לבין יזם אוסטרלי-ישראלי ושותפיו, על פיו רבע מהשטח שנמצא היום בפועל בבעלות ארמנית יועבר לטובת היזם שמבקש להקים מלון במקום בתמורה זעומה יחסית לגודל השטח, מיקומו וחשיבותו. צעירי הקהילה גילו כי השטח כולל לא רק חלק מחניון ברובע, אלא גם חמישה בתים, גן ואולם של בית הספר הארמני היחיד במדינה. [כתבת תחקיר](#) ובה נראים יזמי ההסכם יחד עם מתי דן, ראש עמותת "עטרת כהנים", העלתה חשש כי בדומה לעסקאות מפוקפקות מן העבר, גם כאן מדובר במהלך שמניעיו התנחלותיים ובמעורבות "עטרת כהנים". במאבקם, הצליחו צעירי הקהילה לרתום גם את הפטריארכיה למאבק בהסכם, גם משפטית, וגם במקום, מול גורמים הנשלחים לפגוע בתושבי הרובע ולקבוע עובדות בשטח. הפטריארכיה הודיעה על בטלות העסקה והליכים משפטיים נפתחו נגד העסקה גם על ידי הקהילה המקומית. סיורי הזדהות מתקיימים במקום בשלהי 2023, בסימן חיבור וסולידריות שירושלים צריכה היום יותר מתמיד, לשם הגנה על נכסי תרבות היסטוריים ועל אורחות החיים של הקהילה העתיקה, מפני השילוב המסוכן של אינטרסים כלכליים ופוליטיים.

5. שייח ג'ראח

בקיץ החלו עבודות לפיתוח שטח ציבורי בלב שייח ג'ראח בצומת שבין מתחם כרם ג'עוני ומתחם אום הארון. הפיתוח נועד לאפשר התכנסויות וקיום של אירועים לאומיים וסיורי מורשת יהודית מסביב לאנדרטה קטנה המצויה במקום לזכר חיילי חטיבת הצנחנים אשר נהרגו באזור ב-1967. המימון לפרויקט הוא של קק"ל ובאופן רשמי הוא ביזמת העמותה של יוצאי חטיבת הצנחנים. בפועל מדובר בחלק מפרויקט בשם "שביל הצפון" המקודם בידי הרשות לפיתוח ירושלים ביחד עם עמותת "ראשית ירושלים" הפועלת לייהד את האזור שמצפון לעיר העתיקה. "שביל הצפון" הוא מסלול המחבר בין מתחמי התנחלות מצפון לשער שכם ושער הפרחים (למשל במוסררה הפלסטינית ובשייח ג'ראח) לבין אתרים יהודיים באותו אזור (למשל קברי המלכים ברחוב צ'לאח א-דין וקבר שמעון הצדיק בשכונת שייח ג'ראח). בכסות של מסלול תיירותי מנסים גורמים אלה לחזק את ההתנחלויות במרכז העסקים של מזרח ירושלים ולהרחיב את הנוכחות הישראלית בו, גם באמצעות מתחמים קטנים, כגון האנדרטה, המתחברים אל המרחבים הציבוריים שבלב השכונות הפלסטיניות באזור.

6. גן לאומי מורדות הר הצופים

באוגוסט 2023 הופקדה גרסה חדשה לתוכנית לגן לאומי מורדות הר הצופים. בנובמבר 2023 עיר עמים הגישה התנגדות לתוכנית ביחד עם עמותת במקום ותושבים משכונת ח'לת אל עין בא-טור אשר חלקים גדולים ממנה אמורים להילקח לטובת הגן הלאומי. התוכנית נועדה להפוך שטח של למעלה מ-700 דונם בין השכונות עיסאווייה וא-טור לגן לאומי בניהול רשות הטבע והגנים. מדובר בעתודת הקרקע המשמעותית היחידה של שתי השכונות. הפיכת השטח לגן לאומי ימנע את פיתוח עירוני לרווחת תושבי השכונות הפלסטיניות ובמקום זאת לפתח שם אתרי פעילות של טבע ומורשת כדי למשוך לאזור ישראלים. השטח גם גובל באזור E1 והפיכתו לגן לאומי תהיה חלק מיצירתו של רצף ישראלי מירושלים ועד למעלה אדומים.

תכנית הגן הלאומי אושרה בוועדה המחוזית בשנת 2014 אולם וועדת הערר ביטלה את האישור וקבעה שיש לבחון את צרכי הפיתוח של עיסאווייה וא-טור ורק אז להחליט לגבי

השטח שיהפוך לגן לאומי. בשנה שעברה החליטה הוועדה המחוזית לאמץ את תכנית האב שהוכנה לא-טור ובתחילת השנה אושרה בוועדה המחוזית תכנית מתאר מפורטת לשכונת עיסאווייה. תוכנית האב לא-טור אינה סטטוטורית ולכן אינה מגדילה את היצע הקרקעות לשכונה. היא גם אינה מחייבת את גופי התכנון בבואם לשקול תוכניות סטטוטוריות. לטענת הוועדה המחוזית הבדיקות שנעשו במסגרת הכנת שתי התוכניות עומדות בתנאי שוועדת הערר הציבה לאישור תכנית הגן הלאומי. לפיכך התוכנית הופקדה מחדש תוך שנגרעו ממנה כ-20 דונם באזור ח'לת אל עין (ושטח גדול יותר ליד עיסאווייה).

גם הגרסה החדשה של התוכנית מייעדת את רוב רובו של השטח בין עיסאווייה לא-טור לגן לאומי ובכלל זה גם מספר בתים בשכונת ח'לת אל עין אשר מסומנים להריסה. לצד הריסת בתים אלו, אישור התוכנית גם ימנע לקדם תכנון מפורט לאזורים הצפוניים של ח'לת אל עין.

ו. הר הבית/ חרם א-שריף - המשך שחיקתו של הסטטוס קוו

תהליכי השחיקה של הסטטוס קוו בהר הבית/חרם א-שריף הוסיפו להתקיים גם השנה. [סיור וירטואלי מסביב למתחם ההר](#) שהופק על ידי עיר עמים, בשיתוף "עמק שווה" ו"שלוש עכשיו" חושף את האמת מאחורי "שיח הזכויות" של תנועות המקדש.

עד לפרוץ המלחמה השר לביטחון לאומי בן גביר עלה פעמיים במהלך השנה להר וליווה את עלייתו בהצהרות על היותה של ישראל בעלת הבית במקום. החיכוכים בין המשטרה והווקף המשיכו גם השנה, כאשר המשטרה, במקום לתאם שיתופי פעולה עם הווקף להגברת היציבות במקום, העדיפה להמשיך במדיניות של הצרת רגליו. המשטרה אסרה על ביצוע עבודות שיפוץ לבקשת הווקף, וביצעה פשיטות על מבנה באב א-רחמה בחלקו המזרחי של מסגד אל אקצה, החרימה ציוד תפילה שהוצב שם ועצרה את השוהים במקום. המשטרה גם המשיכה, כמנהגה בשנים האחרונות, לאפשר תפילת יהודים בהר וזאת בניגוד מוחלט למתחייב מהסטטוס קוו.

במהלך הרמדאן וחג הפסח התרחשו עימותים בין מוסלמים למשטרה בהר על רקע השילוב בין קריאות יהודיות להקרבת קרבן בהר לבין הגבלות שהמשטרה הטילה על נוכחות מוסלמים בהר. המשטרה אמנם מנעה מפעילים יהודים לבצע פרובוקציות ולהגיע

אל קירבת העיר העתיקה עם גדיים, אולם במקביל החליטה לפעול נגד צעירים מזרח ירושלמים אשר הגיעו להר ורצו להישאר בו בלילות כביטוי של מסירות דתית למקום ומחויבות להגן עליו מפני השתלטות יהודית. בערב פסח פשטה המשטרה על ההר ופינתה ממנו בכוח כמה מאות צעירים מוסלמים ששהו בו. בעקבות אירוע זה נורו טילים מעזה ומלבנון, אולם הסלמה מיידית זו שככה תוך מספר ימים.

בחודש יולי 2023, בעקבות תחקיר של עיר עמים, [התפרסמה](#) כתבה בערוץ 12 שעסקה בהבאתן לארץ של חמש פרות אדומות שגודלו לשם כך במיוחד כחלק מתוכנית שתאפשר הלכתית עבודת קורבנות ועוד קודם לכן כניסת יהודים רבים אף יותר, גם אלה שנמנעים היום להיכנס מטעמים הלכתיים, לכל אזור הר הבית. הכתבה חשפה את המעורבות העמוקה של משרדי ממשלה במהלך זה על סמך תחקיר עיר עמים.

כפי שפורט בראשית הדוח, מאז פרוץ המלחמה הוטלו הגבלות קולקטיביות חמורות על כניסת מוסלמים להר ולמשך זמן בלתי מוגבל בעוד כניסת יהודים מתאפשרת כרגיל. פגיעה חמורה כל כך בסטטוס קוו לא הייתה מעולם קודם לכן וקיים חשש גדול שמצב המלחמה מנוצל כדי לקבוע תקדימים מסוכנים.

על פי ארגוני המקדש במהלך השנה ביקרו בהר בין 45,000 ל-50,000 מבקרים יהודים. מבין ארגוני המקדש נמשכת פעילותה של עמותה אשר מכנה את עצמה בשם "מינהלת הר הבית" אשר יוצר את הרושם המטעה של גוף רשמי לכאורה של המדינה, ואין זה כך. עמותה זו זוכה לשיתוף פעולה קרוב עם המשטרה אשר מציגה אותה כגוף אשר מסייע לה לשמור על הסדר בכל הנוגע לביקורי יהודים בהר. העמותה שותפה למיזם "בית המקדש השלישי" אשר מצהיר במפורש שהארגונים החברים בו פועלים באופן אקטיבי להקמת בית המקדש. פנייה של עיר עמים לרשם העמותות בעניין השימוש בשם באופן מטעה בניגוד לכללי הרשם טרם נענתה.

ז. תכנית החומש לצמצום פערים חברתיים וכלכליים במזרח

ירושלים - סיום החלטה 3790 וקבלת החלטה חדשה 880

תוכנית החומש "לצמצום פערים חברתיים וכלכליים ופיתוח כלכלי במזרח ירושלים",

מתוקף החלטת ממשלה 3790 שהתקבלה במאי 2018 הסתיימה במאי 2023. לאחר מספר חודשי אי ודאות, אושרה באוגוסט תוכנית חומש חדשה (מתוקף החלטת ממשלה 880).

1. שלהי תוכנית החומש לשנים 2018-2023, החלטת ממשלה 3790

תוכנית החומש לצמצום פערים כלכליים חברתיים ופיתוח כלכלי במזרח ירושלים, שיצאה לדרך במאי 2018 עם קבלת החלטת ממשלה 3790, הגיעה לסיומה במהלך השנה החולפת. כ-2.1 מיליארד ש"ח הוקצו במסגרת התוכנית, על פני חמש שנותיה, לשישה תחומים: חינוך והשכלה גבוהה, כלכלה ותעסוקה, תחבורה, שיפור השירות לאזרח, בריאות ורישום מקרקעין. הייתה זו התוכנית הראשונה של ממשלת ישראל במסגרתה הוקצה תקציב משמעותי לצמצום הפערים העצומים להם הובילה ההזנחה מאז סיפוח מזרח ירושלים ב-1967. עם זאת, כפי שהצגנו בהרחבה בדוח לסיכום שלוש שנים ליישום החלטת הממשלה, וכן בנייר עמדה לסיכום חמש שנות יישום ההחלטה ובציפייה להחלטה חדשה, במאי השנה, צמצום פערים היה רק חלק ממטרות ההחלטה. התוכנית קודמה מראשיתה כמהלך להחלת ריבונות ישראלית במזרח ירושלים, וחלק מפרקיה נוצלו לפגיעה בזכויותיהם של תושבי מזרח העיר, אותם היא אמורה הייתה לשרת.

מבחינת הרשויות המעורבות ביישום ההחלטה, ובראשן משרדי הממשלה והעירייה האמונים על יישום הפרקים השונים, שנת 2023 הייתה ההזדמנות האחרונה לניצול התקציבים שהוקצו מתוקף ההחלטה. ביוני 2023 פרסם משרד ירושלים, האחראי על תכלול יישום ההחלטה, את דוח סיכום תוכנית החומש. הדוח העיד כי הניצול התקציבי בתוכנית החומש לא היה מיטבי ותקציבים רבים לא נוצלו. על פי נתוני הדוח, בוצעו תוכניות ב-1.581 מיליון ש"ח, שמהווים כ-75% מתקציבה הכולל של ההחלטה – כלומר נכון לחודש מאי 2023, כ-25% מתקציב ההחלטה כלל לא נוצל. אמנם, בדוח צוין כי נתון זה לא כולל ניצול תקציבי מלא של שנת 2023, אך גם לאחר שנוצלו תקציבים נוספים עד תום השנה, התוכנית הסתיימה כשבתקציבים רבים לא נעשה שימוש.

בפגישותינו השונות במהלך המחצית הראשונה של השנה עם גורמים מקצועיים הנוגעים ליישום ההחלטה הפנינו את תשומות ליבם של אותם גורמים לכך שנותרו תקציבים שניתן

לעשות בהם שימוש וכן לאופנים בהם ניתן לעשות שימוש בתקציבים. כך היה למשל בפגישות עם גורמים מתחום התחבורה, על כבישי הגישה לבתי הספר, שלצערנו הוזנחו על ידי הגורמים המבצעים, עם גורמים מתחום התשתיות, על טיפול בתשתיות ניקוז וביוב בשכונות מעבר לגדר ההפרדה שאכן החל במהלך שנת 2023, וכן עם גורמים מתחום הבריאות, כחלק מעבודתנו בפורום לצמצום פערי בריאות במזרח ירושלים, בשורת הצעות שהבאנו לשימוש בתקציבים שלא נוצלו. עם זאת, תוכנית החומש הגיעה לסיומה כשברוב פרקיה לא נוצל מלוא התקציב (שבחלק מהמקרים הועבר לתוכנית החומש הבאה).

2. תוכנית החומש לשנים 2024-2028, החלטת ממשלה 880 (אוגוסט

(2023)

בפברואר 2022 הודיע לראשונה זאב אלקין, אז השר לענייני ירושלים ואדריכל תוכנית החומש הראשונה, כי בכוונת הממשלה לקדם תוכנית חומש חדשה למזרח ירושלים, שתמשיך את קודמתה, וכי הוא מקווה שתקציבה יוכפל לכ-4 מיליארד ש"ח. במרץ 2022 הופיעה תוכנית החומש החדשה לראשונה על הכתב במסמך רשמי – [מסמך הסטטוס השנתי לסקירת יישום תוכנית החומש](#) – לפיו העבודה על התוכנית יועדה להתחיל באפריל 2022 ובמאי 2023 אמורה הייתה להתקבל החלטת ממשלה בעניינה. באפריל 2022 אכן החלו דיונים ראשוניים במשרדי הממשלה הנוגעים לתוכנית החומש, אלא שפיזור הכנסת ביוני 2022 הוביל לאי ודאות שהתעצמה לאחר חילופי השלטון, כשלמשרד ירושלים מונה השר מאיר פרוש מסיעת יהדות התורה ואת תיק האוצר קיבל לידו השר בצלאל סמוטריץ' ממפלגת הציונות הדתית. בדצמבר 2022 החשש שמא תוכנית החומש הבאה לא תצא לפועל פחת, לאחר שבהסכם הקואליציוני בין הליכוד ליהדות התורה צוין כי התוכנית תאושר לחמש שנים נוספות, ותקציבה לא יפחת מתקציב תוכנית החומש הקודמת (אך לא יוכפל, כפי שהוצהר קודם לכן).

מיד עם תחילת 2023 הוגברו מאמציהם של הגורמים המובילים את ניסוח ההחלטה – משרד ירושלים ומסורת, עיריית ירושלים, החברה הממשלתית לפיתוח מזרח העיר ומכון ירושלים – לצד משרדי הממשלה המעורבים בפרקים השונים, להביא לשולחן הדיונים המלצות ולבסס הסכמות על תוכנית חומש חדשה לשנים 2024 עד 2028. במסגרת

פרויקט המוניטור אותו אנו מפעילים עם תחילתה של תכנית החומש הראשונה, נפגשנו עם עשרות בעלי תפקידים המעורבים בניסוח ההחלטה, בכל התחומים הרלוונטיים לתוכנית, במטרה לקדם את האינטרסים של תושבי מזרח ירושלים, לרבות בשכונות שמעבר לגדר, ולהביא להחלטה שתסייע לצמצום פערים ותצמצם פגיעה אפשרית בתושבים.

רגע לפני יום ירושלים, המועד המתוכנן לפרסום ההחלטה, טיוטת ההחלטה הופצה למשרדי הממשלה השונים. אלא שברגע האחרון החליט שר האוצר סמוטריץ' שלא לאשר את תקצוב המכילות הקדם-אקדמיות לתושבי מזרח ירושלים, בניגוד לעמדת כל גורמי המקצוע. אנשי הדרג המקצועי פעלו רבות כדי להביא החלטה שתיטיב עם התושבים ותתרום לשיפור מצבם החברתי-כלכלי, ורבים מהם פעלו להדוף לחצים פוליטיים אדירים שביקשו לפגוע בזכויות התושבים. לאחר דיונים רבים בין כל הנוגעים בדבר, כששר האוצר סירב לוותר על עמדתו בעניין פרק ההשכלה הגבוהה, הוחלט לגרוע את הפרק מן ההחלטה ולהעבירה בלעדיו. ב-20 באוגוסט 2023 התקבלה [תוכנית החומש השנייה לצמצום פערים חברתיים כלכליים במזרח ירושלים](#).

תקציב ההחלטה החדשה עומד על כ-3.2 מיליארד ש"ח, פי 1.5 מתקציב ההחלטה הקודמת. בניגוד לתוכנית החומש הראשונה, שרק עשרות מיליונים מתקציבה הגיעו מתקציב העירייה, בהחלטה החדשה כ-700 מיליון ש"ח יהיו מתקציב העירייה. לטענת חלק מהגורמים המעורבים בניסוח ההחלטה, מדובר היה בכספים שגם כך היו מיועדים לתושבים והם צורפו להחלטה כדי "לנפח" את תקציבה, כשבפועל התקציב המשמעותי, זה שמגיע ממשרדי הממשלה והתקציב התוספתי ממשרד האוצר, עומד על כ-2.5 מיליארד ש"ח בלבד.

אשר לתוכן ההחלטה, היא כוללת פרקים וסעיפים שיש בהם כדי לסייע לתושבים ומנגד פרקים וסעיפים שעלולים לפגוע בתושבים.

כפי שגם הבאנו בפרק האפליה בתכנון, ההישג הגדול ביותר בתוכנית החדשה היא הכללתו של פרק תכנון, כולל תכנון למגורים – הגדלת מספר יחידות הדיור המאושרות לפחות ב-2,000 דירות בממוצע לשנה ובסך הכל 10,000 יחידות לאורך תוכנית החומש,

וזאת לאחר שבתוכנית החומש הקודמת לא נכלל תכנון למגורים, שהוא הצורך הדוחק ביותר של התושבים במזרח ירושלים.

סעיף חשוב נוסף שלא היה קיים בתוכנית הקודמת והוכנס הפעם הוא סעיף "יוזמות מקומיות", שמעודד קידום פרויקטים באמצעות ארגוני חברה אזרחית מקומיים הפועלים במזרח העיר.

לאחר גריעת פרק ההשכלה הגבוהה מההחלטה, הוכנס לתוכנית סעיף שכותרתו "תעסוקה בפריון גבוה", המהווה פתח לתקצוב המכינות ולהמשך פעולתן.

מנגד, נכלל לראשונה בתוכנית סעיף הביטחון האישי, שהוכנס להחלטה ביוזמת אנשי המשרד לביטחון לאומי עם תקציב של 120 מיליון ש"ח. תחת סיסמאות כמו "הגברת תחושת הביטחון האישי" הסעיף מעניק למדינה עוד כלים להגברת הפיקוח והמעקב אחר תושבי מזרח ירושלים.

הסדר המקרקעין שהיה הסעיף הפוגעני ביותר מבחינת התושבים בתוכנית החומש הקודמת נכלל בסעיף צנוע ולא בפרק שלם, גם לאחר שגורמי מקצוע הפנימו את הביקורת הקשה נגדו שהובאה על ידי עיר עמים בשיתוף עמותת במקום. אמנם הסעיף לא זכה לתקצוב, אך ראוי היה שלא יופיע כלל.

בפרק החינוך נוסף סעיף חדש שמוקדש לצמצום נשירה וטיפול בפרט – התפתחות משמעותית לאחר שבתוכנית החומש הקודמת תחומים חשובים אלה סבלו מתת-תקצוב. כמו כן הוגדל התקציב לחינוך הבלתי פורמלי, כולל תוכניות שיועדו לתלמידים בשכונות מעבר לגדר. מנגד, גם הפעם מטרתו המרכזית של הפרק היא הגדלת שיעור הלומדים בתוכנית הלימוד הישראלית, ותקציביו משמשים מנוף לחץ למעבר לתוכנית הישראלית, תוך ניצול מצבה הקשה של מערכת החינוך במזרח ירושלים.

בפרק התעסוקה יש לברך על ההשקעה התקציבית בסעיף חדש של "עברית לתעסוקה", אך לא מופיעה כבר המטרה הראויה שעמדה במרכז פרק התעסוקה בתוכנית הקודמת של העלאת אחוזי התעסוקה בקרב נשים בגילאי עבודה.

בפרק הבריאות הוזנחה המטרה שהופיעה בהחלטה הקודמת של הפסקת הפעלתן של

המרפאות במזרח ירושלים באמצעות זכיינים ולא ישירות על ידי קופות החולים, תוך המשך הפגיעה באיכות שירותי הבריאות להם זוכים התושבים. עם זאת, הצליחו אנשי המקצוע בתחום הבריאות להגדיל את תקציב הבריאות מ-30 מיליון ש"ח בתוכנית הקודמת לכמעט 100 מיליון בתוכנית החדשה.

בסופו של דבר, לאחר יותר מ-50 שנים של הזנחת מזרח העיר, יש חשיבות לכך שתוכנית החומש הראשונה זכתה לתוכנית המשך, שהתוכנית אושרה ושכעת ישנם תקציבים שניתן לנצל לטובת צמצום הפערים הכלכליים-חברתיים העמוקים. עם זאת, כפי שעשינו לאורך תוכנית החומש הראשונה, יש לבחון את האופן בו התוכנית מיושמת ואת המעשים של הרשויות המעורבות, כדי לוודא שזכויות התושבים גוברות על אינטרסים פוליטיים ציניים של חיזוק ריבונות ומשילות.

לאחר שפורסמה החלטת הממשלה אמורים היו לקום צוותי משנה ליישום התוכנית בפרקים השונים, שתפקידיהם היו בין השאר לגבש ולאשר את תוכנית העבודה הרב שנתית בתוך 90 יום ממועד אישור ההחלטה. גם חלוקת התקציב בתוך כל פרק אמורה הייתה להיקבע בפרק זמן זה. אלא שלאחר מחצית מהתקופה האמורה פרצה המלחמה בעזה ושינתה את פני הדברים. מאז 7 באוקטובר חלק מיישום פרקי התוכנית הוקפא, חלק מצוותי המשנה לא התכנסו ובחלק מהפרקים אנו כבר יודעים שתקציבים לשנה הראשונה של תוכנית החומש קוצצו חלקית לאור המצב. גם בפרקים בהם תוכניות כבר יצאו לפועל כמו פרק החינוך (שם החל יישום התוכנית עם פתיחת שנת הלימודים תשפ"ד, עוד לפני שנת 2024), ישנן יותר שאלות פתוחות מהחלטות סגורות.

המצב הנוכחי מזמן אתגרים לתוכנית החומש ושוב ישנו חשש בקרב גורמי מקצוע שנוגעים לניסוח וליישום החלטת הממשלה שתוכנית החומש למזרח ירושלים תהיה בין הנפגעות העיקריות מהמלחמה. אך דווקא בתקופה מתוחה זו וכדי שתושבי ירושלים כולם יזכו לחיים ראויים, חשוב לשמור על קידומה של התוכנית החדשה לצמצום פערים, כאמור – תוך יישומה לטובת התושבים ולא תוך שימוש בה נגדם.

חינוך

1. תכנית הלימודים

מאז כהונתה של הממשלה החדשה מובילים גורמי ימין בכנסת דיונים רבים בתוכנה של תכנית הלימודים הפלסטינית במזרח ירושלים, בניסיונות לקעקע את שימורה במזרח ירושלים, מאז 1967. הממשלה פועלת נגד התכנית, בין בדרך של הצעות חקיקה שעולות בוועדת השרים של הממשלה, בין בדיוני ועדת חינוך בכנסת, ובין בדרך של פיזורי מפגשים של הורים וועד ההורים המזרח ירושלמי, בהוראת השר לביטחון לאומי.

משך עשרות שנים לומדים בבתי הספר במזרח ירושלים, גם לאחר 1967, על פי תוכנית החינוך הירדנית, ומאז הסכמי אוסלו נלמדת שם כבר כ-30 שנה תוכנית הלימודים של הרשות הפלסטינית. הפעלת התוכנית של הרשות הפלסטינית במזרח ירושלים נתמכת לא רק בהסכם המדיני שנחתם, אלא גם במשפט הבינלאומי ובזכות לחינוך, כפי שהוכרה באמנות בינלאומיות רבות שישראל חתמה עליהן ואשררה אותן. זכותם של הילדים במזרח ירושלים לחינוך על פי תרבותם ושייכותם הלאומית תואמת גם את זכות היסוד לחינוך שהוכרה במשפט הישראלי וכן את זכותם לשוויון בחינוך, לחירות ולהגנה על זהותם.

התווג'יהי הם מבחני הסיום של תוכנית הלימודים הפלסטינית. בניגוד לדעה הרווחת בקרב רבים, הם לא נופלים ברמתם ממבחני הבגרות הישראלים, ותעודת התווג'יהי מקובלת כתעודה לקראת לימודים אקדמאים במיטב האוניברסיטאות בעולם.

הצעות החקיקה ודיוני ועדת החינוך של הכנסת מבקשים לקשור בין טרור לבין תוכנית הלימודים הפלסטינית במזרח ירושלים, ובאופן גובר מאז השבעה באוקטובר. הצעות החוק מוצגות ומקודמות בידי נציגי עוצמה יהודית, מפלגת הציונות הדתית, וגם נציגים מהליכוד. ועדת משנה שהוקמה על ידי ועדת החינוך של הכנסת, קיימה כבר בתשעה ביולי את דיונה הראשון בתוכניות הלימודים במזרח ירושלים. במקביל עברה בקריאה טרומית בכנסת הצעת החוק פ/3147/25 לשלילת תקציבים ממוסדות חינוך המלמדים את תוכנית הלימוד הפלסטינית, לאחר שאושרה על ידי ועדת השרים לענייני חקיקה של הממשלה.

מובילי הצעת החוק וחברי וועדת המשנה של ועדת החינוך בכנסת מציגים את פעילותם כנשענת על פניה על ההכרח במניעת הסתה בקרב תלמידי מזרח ירושלים. אך כבר היום אסורה הסתה בספרי לימוד של תוכנית הלימודים הפלסטינית בירושלים. עיריית ירושלים ומשרד החינוך מבצעים צנזורה בספרי הלימוד של התוכנית הפלסטינית, ואין סיבה שלאחריה ייוותר חומר הסתה בספרי הלימוד, אם אכן היה קיים.

אין חולק כי בחומרי לימוד לא צריכה להיות הסתה. לא בתוכנית הלימודים הישראלית ולא בתוכנית הלימודים הפלסטינית. אך רבות מהטענות של הגורמים הישראליים להסתה בספרי הלימוד הפלסטינים מתייחסות לאמירות שמהותן סיפור זהותי לאומי אחר, נראטיב לאומי פלסטיני, וטענות נגד הכיבוש. מטבע הדברים יש פערים בין התפישות הישראליות לתפישות הפלסטיניות בנוגע לנרטיבים הלאומיים. אולם פערים אלה כשלעצמם אינם בחזקת הסתה, ועל ישראל חלות חובותיה כמתחייב מן האמנות עליהן היא חתומה להגן על זכותם של תושבי מזרח ירושלים לחנך את ילדיהם על פי תרבותם ומורשתם הזהותית.

2. המחסור בכיתות לימוד

כמפורט בדוח החינוך של עיר עמים, בשנת הלימודים תשפ"ג היו בחינוך הערבי בירושלים (המוכר והרשמי) 105,084 תלמידים, יותר מ-36% מהתלמידים במוסדות הרשמיים והמוכרים בירושלים. עיריית ירושלים עצמה מאשרת כי אין לה פרטים על מסגרת הלימודים של 26,619 ילדים, שהם יותר מ-20% מ-131,685 ילדים זכאי חינוך בירושלים.

מספר הכיתות החסרות במזרח ירושלים עומד היום על 2,986 כיתות. ביוני 2018 הגישה עיר עמים [בקשה להצטרף במעמד "ידידת בית משפט" לעתירה שהוגשה על ידי ארגון ההורים בעניין המחסור בכיתות בירושלים](#) (בג"צ 6183/16)¹⁰. בפסק דינו מיום 4 בינואר, 2023 קבע בית המשפט כי לאחר שמיעת הטענות, לרבות אלו של עיר עמים, כי על המדינה והעיריה לגבש תוך ארבעה חודשים מתווה מדורג לתכנון ולבינוי כיתות הלימוד החסרות בחינוך הרשמי במזרח ירושלים:

"...הוסכם, בהמשך להערוטינו, כי המשיבים ישלימו הכנת מתווה מדורג

לתכנון ולבינוי כיתות הלימוד החסרות בחינוך הרשמי במזרח ירושלים תוך

¹⁰ בג"צ 6183/16 ארגון ההורים למערכת החינוך בירושלים ואח' נ' משרד החינוך ואח'.

התייחסות, בין היתר, להיבט התקציבי הנדרש למימוש המתווה. אנו נותנים להסכמה זו תוקף של פסק דין. ככל שמשיבי הממשלה לא יגיעו להסכמה עם עיריית ירושלים לגבי המתווה בתוך 4 חודשים, ייקבע המתווה על ידי גורמי הממשלה בתוך חודשיים נוספים. למותר לציין כי טענות הצדדים באשר למתווה שייקבע שמורות להם. נזכיר כי ההתייחסות הנבדלת למזרח ירושלים נובעת מהנתונים שהוצגו על ידי המשיבים, המכירים בפערים המשמעותיים בין מזרח ירושלים לרשויות אחרות, בעוד שלפי נתוני משיבי הממשלה אין פער ממשי בין הדרישה לכיתות לימוד בחינוך הרשמי במערב ירושלים לבין עשרות רשויות מקומיות אחרות ברחבי המדינה. אין אנו נדרשים לנושא החינוך הלא רשמי, שמצוי מחוץ לגדרי הצו על תנאי שהוצא בהליך." (ההדגשה הוספה).

מאז פסק הדין הוגשו בקשות אורכה חוזרות של המדינה, וכרגע היא נדרשת להצגת המתווה עד אפריל 2024.

[על פי תשובת העיריה לבקשת חופש המידע](#) נשרו בשנת הלימודים ממסגרות החינוך 1,710 בנים (4% מהבנים הלומדים בכיתות א-יא) ו-1,145 בנות (3% מהבנות הלומדות בכיתות א-יא) ועוד 328 ילדים שמופיעים בתשובת העיריה כ"לא מוגדרים במערכת". בסה"כ נשרו בשנת הלימודים האחרונה 3,183 ילדים.

בחלוקה גסה למספר כיתות מדובר ביותר מ-117 כיתות שנשרו.

ביום 20 באוגוסט, 2023 קיבלה ממשלת ישראל את ההחלטה (880) [לתוכנית חומש נוספת לצמצום פערים חברתיים כלכליים במזרח ירושלים](#). ההחלטה התקבלה שלושה חודשים לאחר שהסתיימה תוכנית החומש הראשונה 3790 של הממשלה בעניין, ולאחר ששר האוצר סמוטריץ' הטיל וטו על ההקצאה להשכלה הגבוהה שבתוכנית החדשה.

כ-81% מהסכום שהוקצה לחינוך הפורמלי בהחלטה החומש הראשונה יועדו למיעוטם של הילדים, אלה הלומדים בתוכנית הלימודים הישראלית, שהיוו בתחילת הדרך רק כ-6% מסך הילדים זכאי החינוך במזרח ירושלים. בסופה של ההחלטה, על פי תשובת עיריית ירושלים לבקשת חופש המידע של עיר עמים, בשנת תשפ"ג למדו על פי תוכנית הלימודים

הישראלית בסה"כ 16,808 תלמידים: בחינוך הרשמי 14,366 ובמוכר שאינו רשמי 2,442. אלו מהווים 16% מסך התלמידים בחינוך המוכר והרשמי, ופחות מ-12.8% מסך הילדים זכאי החינוך במזרח ירושלים. לכאורה, הוגי ההחלטה יכולים לזקוף לזכותם הצלחה, אך בעיניי הציבור הפלסטיני במזרח ירושלים הדבר נעשה תוך פגיעה מהותית בהם. תקציב זה הוטה לשם קידום מעבר תלמידים פלסטינים למערכת החינוך הישראלית, שלא משיקולי חינוך אלא משיקולי ריבונות ותוך פגיעה בזהות הפלסטינית הקולקטיבית ובניגוד לחוק הבינלאומי ולמשפט הישראלי. זאת ועוד, הרוב המוחלט של התלמידים במזרח ירושלים נותר בתכנית הפלסטינית ומשמעות ההעדפה הגורפת של התכנית הישראלית היא פגיעה קשה באיכות ורמת החינוך שהם מקבלים. פרק החינוך בתוכנית החומש החדשה לצמצום פערים חברתיים וכלכליים במזרח ירושלים, מאוגוסט 2023, הוא הפרק השני בגודלו בתוכנית, ומתקצב ב-800 מיליון ש"ח. סכום זה מהווה רבע מתקציב ההחלטה הכולל שעומד על 3.2 מיליארד ש"ח, וכמעט פי שניים מפרק החינוך בתוכנית החומש הקודמת, שתוקצב ב-445 מיליון ש"ח. הפרק כולל חמישה יעדים, וחלוקת תקציבו הכולל של הפרק ליעדיו השונים טרם נקבעה. החלוקה צפויה להיקבע בחודשים הקרובים בתיאום בין משרד ירושלים, משרד החינוך, משרד האוצר, ועיריית ירושלים.

המטרה המרכזית בפרק החינוך מוסיפה להיות, גם בתוכנית החומש הנוכחית, גידול במספר הלומדים בתוכנית הישראלית. גם הפעם בתי הספר המוכרים שאינם רשמיים שמלמדים את התווג'יהי – הרוב המוחלט של בתי הספר המוכרים שאינם רשמיים – לא נכללים בתוכנית ולא נהנים מתקציביה.

בתוכנית החומש החדשה נוסף יעד הנוגע לצמצום הנשירה וטיפול בפרט במזרח ירושלים. תחום הטיפול בפרט אמנם נכלל כבר בתוכנית הקודמת אך תוקצב באופן חסר מאד. התוכניות למאבק בנשירה תוקצבו ברובן לא במסגרת פרק החינוך אלא במסגרת פרק הרווחה ורובן לא עסקו ישירות בנשירה. נקווה כי כעת, כיעד שעומד בפני עצמו, הוא יקבל נתח משמעותי מהתקציב הכללי של פרק החינוך והיקפו יגדל משמעותית בהשוואה לתוכנית החומש הקודמת. אך גם בתחום זה, התוכנית מיועדת רק לבתי הספר הרשמיים, בתי הספר המוכרים שאינם רשמיים שבבעלות עיריית ירושלים, ובתי הספר המוכרים שאינם רשמיים שמלמדים את התוכנית הישראלית. המשמעות היא שכמחצית

מהתלמידים הפלסטינים במזרח ירושלים מודרים מתוכנית החומש החדשה ומתקציביה הרבים (אלו הלומדים בבתי הספר המוכרים המלמדים שלא על פי תכנית הלימודים הישראלית).

עוד בהחלטה החדשה נגרע לחלוטין פרק ההשכלה הגבוהה שהיה בזו הקודמת, בשל סירובו של שר האוצר סמוטריץ' לאשרו (ראו לעיל), ובניגוד לעמדת הגורמים המקצועיים, בעיריית ירושלים, באקדמיה ובמשרד החינוך. ושוב, גם אין התייחסות בתוכנית החומש החדשה למחסור האקוטי בכיתות לימוד במזרח ירושלים.

גם כפיית מעבר לתוכנית הלימודים הישראלית באמצעות הטיה מוחלטת של התקציבים לכך הינה כוחנית. אמנם מתוככמת ונסתרת מהאמצעים הגלויים היום ומוצהרים בחסות הממשלה הנוכחית כפי שהובא בדוח, אך אף היא פגומה, ומכניעה שיקולי חינוך ראויים בפני שיקולי שליטה וריבונות. גם להטיה תקציבית לא היה מקום בתיקון ההזנחה רבת השנים של מערכת החינוך במזרח ירושלים, ובמובן מסוים היא שימשה כר פורה למדיניות הגלויה היום שמבקשת לפגוע בכל סממן לאומי לגיטימי של הציבור הפלסטיני במזרח ירושלים.